

Кыргыз тили

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын газетасы

| №10 (308) | 29.10.2024. | e-mail: kyrgyztili@mail.ru

Алтын күз...

“Кызыл бороон кыр менен,
Кыйкырык-чуу, сүр менен,
Сүрдүкпөгөн тил менен,
Кардыкпаган үн менен,
Аркар баскан бел менен,
Катар арыш керген сөз,
Кошо жашап келген сөз,
Баласына атасы
Энчи кылып берген сөз”

Сүйүнбек КАСМАМБЕТОВ:

"МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ ДАГЫ
ДЕЛЕ КЕҢИРИ
КОЛДОНУЛБАЙ
КЕЛЕТ"

2-БЕТ

Олжас СУЛЕЙМЕНОВ:

"СУЛТАН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН
ӨЗӨГҮН ТЕРЕҢДЕН АЛЫП,
ЭСКИНИ ЖАҢЫГА ЖАЛГАП
ТУРГАН ЖАЗУУЧУ"

9-БЕТ

Жыргалбек КАСАБОЛОТ:

"АРТ ЖАГЫҢА
КЫЛЧАЙБАГЫН, КЕТСЕҢ!" ДЕП
АЙТЫП ТУРГАН
ЖОМОКТОРДУН АНТЫ БАР"

16-БЕТ

Байгелер ээсин тапты

Кара-кыргыз автономиялуу облусунун
түзүлгөндүгүнүн 100 жылдыгы жана
Мамлекеттик тилдин 35 жылдыгына
карата мамлекеттик жана муниципалдык
кызматкерлер арасында өткөн сынактын
Биринчи айлыгынын жеңүүчүлөрү:

1. Кундузбекова Жыпар Жайлообековна - Кыргыз Республикасынын Салык кызматы (жетектөөчү адиси);
 2. Касмалиева Айсулуу Бишкек шаарынын - Октябрь райондук администрациясы (уюштуруу жана кадр иштери бөлүмүнүн жетектөөчү адиси);
 3. Маматсабыр уулу Азамат - КР Юстиция министрлигине караштуу Кайтаруу жана конвой менен коштоп жүрүү кызматы (прапорщик);
 4. Дарданов Бекбол Мирланович - Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун Борбордук аппараты (Пенсиялык жана тарифтик саясат башкармалыгынын тарифтик саясат бөлүмүнүн адиси);
 5. Советбек уулу Азамат - Ош шаарынын мэриясы (Оштогу көрктөндүрүү жана жашылдандыруу чарба комбинаты" муниципалдык ишканасынын Өндүрүштүк чарба бөлүмүнүн башчысы).
- Эскерте кетсек, Улуттук комиссия тарабынан мамлекеттик кызматкерлер арасында атайын төрт айлык жарыяланган. Мамлекеттик тилдин өнүгүүсүнө өзгөчө шарт түзүп, башкы өнөктөш болгон Элдик Банкка ыраазычылык билдиребиз!

Окутуулар уюштурулат

Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу
боюнча мамлекеттик тилде окутууларды
уюштуруу маселелери талкууланды

23-октябрда, Ысык-Ата районунда мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу боюнча мамлекеттик тилде окутууларды уюштуруу маселелери талкууланды.

Жыйынга Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын төрагасы Мелис Мураталиев, Ысык-Ата районунун акими Омошев Эрмекбай, Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунун директору Токтомамбетов Алмазбек, райондук билим берүү бөлүмүнүн жетекчилери, мектеп директорлору жана кыргыз тилчи мугалимдер катышты.

Иш-чаранын негизги максаты — мамлекеттик тилди мугалимдер арасында кеңири жайылтуу жана алардын кесиптик деңгээлин жогорулатуу аркылуу окуучулардын мамлекеттик тилди өздөштүрүүсүн камсыз кылуу болуп эсептелет.

Улуттук комиссиянын пилоттук программасы Москва жана Ысык-Ата райондорунда башталып, кыргыз тилчи жана предметтик мугалимдерди мамлекеттик тилде окутуу жана квалификацияларын жогорулатуу максаты пландаштырылууда.

Жыйындын жүрүшүндө мамлекеттик тилде сабак берүү боюнча кыйынчылыктар, мектептерде ата-энелер менен тыгыз иштөө жана коомдук колдоону жогорулатуу сыяктуу маселелер талкууланды.

Мугалимдер окуучуларга мамлекеттик тилди үйрөтүүдө үй-бүлө мүчөлөрү менен биргеликте иштөөнүн маанилүүлүгүн белгилеп, бул маселеде ата-энелердин да активдүү катышуусу тилди ийгиликтүү үйрөтүүдө негизги факторлордун бири катары каралды.

Улуттук комиссиянын бул кадамы мамлекеттик тилди өлкөнүн аймактарында бекемдөө жана билим берүү процессинде анын колдонулушун кеңейтүүгө багытталган. Программа ийгиликтүү ишке ашса, ал башка аймактарга да жайылтылмакчы.

Жыйындын соңунда эркин суроо-жооп форматында мугалимдер өз ойлорун жана сунуштарын ачык айтып, мамлекеттик тилде окутуудагы көйгөйлөр менен жетишкендиктерди бөлүштү.

Кереге кеңеш

Күн тартибинде
мамлекеттик тил маселеси

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик катчысы Сүйүнбек Касмамбетов 10-октябрда мамлекеттик тилди өнүктүрүү маселелерине арналган кереге кеңеш өткөрдү. Иш-чарага Президенттин Администрациянын өкүлдөрү, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын жетекчилиги, ЖОЖдордун ректорлору, профессорлор, окутуучулар, коомдук ишмерлер, жаштар жана ЖМК өкүлдөрү катышты.

Кереге кеңештин негизги максаты - мамлекеттик тилдин позициясын мындан ары

өнүктүрүү жана бекемдөөгө байланышкан актуалдуу маселелерди талкуулоо, ошондой эле аны коомдук турмуштун аркыл тармактарында колдонуу чөйрөсүн кеңейтүү үчүн чечимдерди издөө.

Сүйүнбек Касмамбетов өз сөзүндө Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик тил жөнүндө” Мыйзамы кабыл алынгандан бери кыргыз тилин мыйзамдык жактан колдоо үчүн бекем негиздер түптөлүп, аны өнүктүрүү үчүн маанилүү кадамдар жасалды. Бирок, жетишилген ийгиликтерге карабастан, коомдук турмуштун бир катар маанилүү чөйрөлөрүндө мамлекеттик тил дагы эле кеңири колдонулбай келет. Мамлекеттик катчы кыргыз терми-

нологиясын бир түргө келтирүү жана башка тилден кирген сөздөрдү жана түшүнүктөрдү кыргыз тилине которуу боюнча ишти активдештирүү зарылдыгына басым жасады.

Кереге кеңештин катышуучулары, кыргыз таануу жаатындагы адистер мамлекеттик тилди мындан ары да өнүктүрүү боюнча демилгелер менен бөлүшүп, окуу жайларда окутуунун сапатын жогорулатуунун жана тил даярдоону күчөтүүнүн маанилүүлүгүн белгилешти.

Ошондой эле жаштар арасында тилди жайылтуу жана медиа чөйрөсүндө анын ээлеген ордун бекемдөө маселелери көтөрүлдү.

Жаңы жетишкендик

«Кыргызча оңой» / “Easy Kyrgyz”
кыргыз тилин жеңил үйрөнүүчү
мобилдик колдонмосу иштелип
чыкты.

2024-жылдын 21-сентябрында Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссия тарабынан «Кыргызча оңой» / “Easy Kyrgyz” кыргыз тилин жеңил үйрөнүүчү мобилдик колдонмосунун А1 деңгээлинин таанытымы болуп өттү.

Иш-чарага Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясынын өкүлү А. Исманкулова, Кыргызстан калкы ассамблеясы кеңешинин төрагасы Алмамбет Матубраимов, Кыргызстан элинин

ассамблеясынын жана диаспора өкүлдөрүнүн мүчөлөрү ошондой эле студенттер катышты.

Иш-чараны Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын төрагасы Мелис Мураталиев ачып, заман талабына жараша, үйрөнүүгө жеңил болгон программа тууралуу эки тилде эркин токтолду.

«Кыргызча оңой» / “Easy Kyrgyz” мобилдик колдонмо долбоорунун жетекчиси Данияр Карабаев келген конокторго колдонмону кантип көчүрүп катталуу жолдорун түшүндүрүп, интерактивдүү оюндарды (колдонмо аркылуу) өткөрдү. Жыйынтыгында жеңүүчүлөргө “Шоро” улуттук компаниясынын суусундуктары жана белектери тап-

шырылды.

Колдонмону төмөндөгү шилтемелер аркылуу көчүрүп, кыргыз тилин орус тили аркылуу же англис тили аркылуу жеңил үйрөнүү шарты каралган.

Андроид телефондор үчүн:
<https://play.google.com/store/apps/details?id=kg.easy>
АйОс (айфон) телефондор үчүн:
<https://apps.apple.com/kg/app/easy-kyrgyz/id6648783361>

Колдонмону көчүрүп, жайылтуу үчүн бөлүшүүнү унутпаңыздар!

Салтанаттуу иш-чара

“Кыргыз Республикасынын
мамлекеттик тили жөнүндө”
Кыргыз Республикасынын
Мыйзамынын кабыл
алынгандыгынын 35 жылдыгы
салтанаттуу белгиленди

2024-жылдын 23-сентябрда Т. Сатылганов атындагы Кыргыз улуттук филармониясында Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссия тарабынан уюштурулган “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын кабыл алынгандыгынын 35 жылдыгына карата салтанаттуу иш-чара өттү.

Иш-чарага Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик катчысы Сүйүнбек Касмамбетов, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин төрагасынын орун басары Нурланбек Азыгалиев, Жогорку Кеңештин бир катар депутаттары Кыргыз Республикасынын ведомстволорунун кызматкерлери, Жогорку окуу жайлардын ардактуу профессорлору, окутуучулары, коомдук ишмерлер, коомдук уюмдар, жаштар ж.б. ошону менен бирге жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү катышты.

Иш-чарада Улуттук комиссиянын атайын «Кыргыз тили» төш белгиси, Ардак грамоталары жана Улуттук комиссия тарабынан Кара кыргыз авто-

номиялуу облусунун түзүлгөндүгүнүн 100 жылдыгына жана “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” КР Мыйзамынын кабыл алынгандыгынын 35 жылдыгына карата мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызматчылардын арасында өткөрүлгөн сынактын жеңүүчүлөрүнө «Элдик банктын» демөөрчүлүгү менен заманбап планшеттер тапшырылды.

Мындан тышкары салтанаттуу иш-чарада Улуттук комиссия тарабынан чыгарылган китептердин көргөзмөсү уюштурулуп, жыйынтыгында «Ырдайлы кыргыз ырларын» концертик программасы менен коштолду.

ЭЛ БИЙЛИГИ ДЕГЕН ЭМНЕ?

Байас ТУРАЛ

Биз кийинки кездерде салт, нарк тууралуу абдан көп айтып, ата-бабалардан калган мурастарга этият мамиле жасоого, салтты жана наркты сактоого, аны менен бирге улуттук жолду табууга мамлекеттик деңгээлде көп аракеттерди жасап жатабыз. Бул багытта мамкатчы элди муюктан көп сөздөрү сүйлөдү, окуяларды айтты, бирок, ушул убакка чейин чон чиновниктердин эч кимисинин оозунан “салттуу башкаруу” системасы тууралуу бир да сөз эшите элекпиз. Биз бул тууралуу оюбузду мамкатчыга да оозеки айткан элек, бирок ал киши да унчукпай келатат.

Салттуу башкаруу тууралуу эч кимдин унчукпай келатышынын бир нече себептери бар окшойт? Алар: Биринчиден, ал тууралуу тарыхчы окумуштуулар изилдеген эмгектердин жоктугу, андан улам ал тууралуу көпчүлүктүн билбегендиги; экинчиден, саясатчылардын салттуу башкаруу системасын кабыл албай жатышы жана анын башкы институту болгон Курултай институтунун толдук кандуу мыйзамынын кабыл алынышына каршылык көрсөтүүсү; үчүнчүдөн, элдин тарыхка болгон кызыгуусу уруулук деңгээлден жогору көтөрүлө албай жатышы; төртүнчүдөн, улуттук идеологиянын Программасын иштеп чыгуу убактысы узакка созулуп, эл жалпы каякка карай багыт алышын билбей турушу ж.б. ушул сыяктуу бир топ себептер өлкөнүн өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип, Кыргыз кыялындагы жаркыраган келечекти кечиктирип жатат.

Салттуу башкаруунун Курултай институту тууралуу бир топтон бери сөз болуп, коомдук ишмерлер жана илимий-чыгармачыл интеллигенциянын бир топ өкүлдөрү ал тууралуу басма сөз беттеринде ойлорун билдиришип, аны ишке ашыруу үчүн атайын “Элдик курултай” (2012-жылдан бери) кыймылы уюшулуп, эл арасынан чыккан атуул азаматтардын аракети менен бир топ иштер жасалып, акырында азыркы өлкө башчыбыз С.Н. Жапаровдун демилгеси менен “Элдик курултай жөнүндө” мыйзамынын алгачкы “варианты” кабыл алынды. Ал мыйзамды талдаган адис адамдардын айтууларына караганда, андагы статьялардын көбү бири-бирине карама-каршы, көбү иштебейт. Ошондуктан, салттуу башкаруу системасынын башкы институту болгон Курултай тууралуу дагы бир жолу кененирек сөз кылууну туура көрдүк.

Арийне жапан акылмандарынын айтканы боюнча, “эгер мамлекетти бир бүтүн

организм катары карасак, анда өлкө башчысы (император) анын башы” болуп саналат. Кытай акылмандары өлкөнү бир чоң “үй-бүлө” катары карайт да, өлкө башчысына (император) – Ата, каныкесине Эне катары мамиле кылышат. Ошол эле убакта, Атанын алдында үй-бүлөнүн милдети жана укуктары кандай так болсо, Үй-бүлөнүн алдында Атанын милдети жана укуктары дал ошондой эле так аныкталган. Үй-бүлө мүчөлөрү Атанын айтканын аткарып, ага баш ийүүгө милдеттүү, ал эми Ата үй-бүлөгө камкордук көрүп, анын коопсуздугун жана өнүгүшүн камсыз кылууга милдеттүү. Бирок, баары – Ата да, Эне да, үй-бүлө мүчөлөрү да салтты так сактоого жана так аткарууга милдеттүү. Мына ушул принциптин үзүлбөй, үзүлсө да, кайра уланып, сакталып келатышы - Кытайды бүгүнкү күнү дүркүрөп өнүгүп жаткан улуу держега айлантаат.

Кытайды жөн эле бир адам келип башкара албайт. Ал Кытайдын башчысы болуш үчүн, же министр, депутат болуш үчүн ар бир тепкичте кытай тили, тарыхы жана ар бир доордогу салттуу башкаруу системасы боюнча экзамендерди тапшырып, башкаруу системасынын узун жолун басып өтүшү керек. Дал ушундай: Элдин башына Элдин мыкты уул-кыздарын апкелүү механизми биздин ата-бабалардын башкаруу системасында да болгон. Тилекке каршы биз аны унутканбыз. Азыр эми бийлик башында тургандардын көбү аны эстегиси да келбей жатышат. Анткени, отуз жылдан ашуун убакыттан бери бизди элди сырткы күчтөрдүн колдоосуна ээ болгон “уруулар” менен “адам өлтүргүчтөр” башкарып келатышат.

Өлкө башчыбыз – С.Н. Жапаров, төрага Н.Т.Шакиев жана Коопсуздук комитетинин башчычысы К.Ташиев сыяктуу 3-4 чоң чиновниктин аракеттерин айтпаганда, “он” жылдан кийинки Элдин эртеңи, же тагырак айтканда, булар кызматтан кеткенден кийинки өлкөнүн тагдыры кандай болот, эч ким кепилдик берип, так айта албайт. Кепилдик бере турган бир гана Эл өзү. Мына ошондуктан, учурда Курултай мыйзамын күчөтүү, анын милдеттерин так аныктоо жана укуктарын калыбына келтирүү керек.

Мындан бир жарым миң жыл мурун (Y1к.) түрктөр чоочулаган “күчтүү мамлекеттин”, миң жыл мурун кытай императору суктанган “улуу держеванын” ээси болуп турган эл бүгүн алакандын отундай жерди ээлеген чакан мамлекетин башкара албай, өлкөнүн оор жүгүн көтөрөр 1 млн ашык уул-кыздарын туш тарапка тентитип, чачып, кошуналардын жанында байкуш, бечара элдин кейпин кийип отурганыбыздын себеби эмнеде?

Жооп: Өз жолубузду таба албай жатканыбызда. Ал кандай жол, аны ким табат, ал жолго бизди ким түшүрөт? Ал

жол салттуу башкарууга кайтуу жолу. Андай жолду башкаруу системасына киргизип, туура пайдаланып жаткан жана ийгиликтүү өнүгүп аткан мамлекеттер бар. Мисалы: Ливия (М.Каддафи өлгөнгө чейин) жана Кытай Эл Республикасы.

Изилдөөчүлөрдүн жазгандарына караганда, курултайдын эң алгачкы формасы уруу жыйыны катары пайда болгон. Жыйынга жалаң куралчан эркектер катышып, аскер демократиясынын алгачкы өзүн өзү башкаруу органы түптөлгөн.

Курултай ар кайсы элдерде ар кандай аталганы менен бардык элде анын маңызы бир болуп, жогорку бийлик бутактарын “түзүүчү” жана ал башкаруу бутактарынын ишмердигин “көзөмөлдөөчү” укуктары бар Элдик бийликти иш жүзүнө ашырган жана анын кепилдиги болгон институт катары кызмат кылган. Бирок, ага карабай, кээ бир адамдардын: “...өнүгүп-өскөн Европа элдеринин башкаруу системасын өздөштүрө албай жатсак, артта калган монголдордун башкаруу институтун бизге эмне жабыштырып жатышат” деп күңкүлдөгөн үндөрү угулат. Экинчи бирөөлөрү: “Бүгүнкү күнү ушуга окшогон институт башка элдерде барбы, бар болсо, ал кандай орган, эмне кызмат кылат?” деп сурашат. Үчүнчүлөрү: “Курултайдын заманы алда качан өткөн, биз келечекти карашыбыз керек” деп акыл айтышат. Төртүнчүлөрү: “Биз, көзү желкесине бүткөн адамдарды (курултайчыларды) эмес, көзү келечекти көргөн адамдарды ээрчишибиз керек” дешет.

Биринчи топтун суроосуна кыскача жооп мындай: мындан эки жарым миң жыл мурун жашаган улуу грек философу Платон мунтип айткан: “Өз жолун унуткан эл мыйзамдарын кайра-кайра ондой берүүгө мажбур болот”. Ушундай эле ойду кайталап, улуу Л.Гумилев минтип жазган: “Өз жолунан адашкан эл эч качан өнүкпөйт”.

Мамлекетти башкаруу системасын биз-кыргыздар, бизди 70 жыл башкарган орус-тардан кандай алсак, орто кылымда монголдор да мамлекетти башкаруу системасын өздөрүнө чейин ошол аймакты башкарган кыргыздардан дал ошондой эле өздөштүрүп алышканында шек жок. Эгер андай болбой, монголдор мамлекетти башкаруу системасын “аян” менен асмандан алышкан болсо, Чынгыз хандын өмүр баянын изилдеген тарыхчылардын жок дегенде бирөөсүнүн жазганын окуйт элек.

Экинчи топтун суроосуна жооп: Бүгүнкү күнү ушуга окшогон институттар бар. Мисалы, Мумаммар Каддафи негиздеген Ливиянын Улуттук конгресси, же жаныбызда бүгүн болуп көрбөгөндөй өтө чон ылдамдык менен өнүгүп жаткан Кытай Эл Республикасынын “Бүткүл кытайлык Эл өкүлдөр Жыйыны”, ал гана эмес Американын президентти шайлоо системасы да биздин шайлоо системамыбызга караганда, формасы жагынан

курултайга алда канча жакын жана окшош.

Үчүнчү топтун суроосуна айтарыбыз бул: б.з.ч. Y1 кылымда жашаган байыркы гректердин улуу философу Гереклиттин: “Өйдө кеткен жол менен ылдый кеткен жол – бир эле жол” деп айтканы бар. Ал эми европалык улуу акылмандардын бири: “Ким канчалык артындагы аралыкты көрсө, ал ошончолук алдындагы алыстыкты да көрөт” деген. Демек, келечекти карай бараткан адам каякка баратканын, кандай баратканын билиш үчүн кезек-кезеги менен артын карап, келаткан иизинге көз сала жүрүп отурушу керек.

Төртүнчү топтун суроосуна: Баш-аламан будуң-чан түшкөн кийинки 30 жылдын ичинде өздөрү тууралуу өтө кенири түшүнүккө ээ болгон адамдар көбөйдү. Алардын арасында кудай ургандай куудул, кур чечендери да бар. Алардын өлкөнү өстүрө турган бир да акылдуу сунушу жок, бирок башкалардын пикирлерин сындаганга келгенде аябай катырышат. Жакшы иштен да, жаман иштен да кемчилик издешет. Кыргыз андай адамдар тууралуу да: “Ашык адам арттырып айтат, кем адам кемитип айтат” деп сонун макалдаштырган. Алардын артынан ээрчип жүргөн адамдар да аз эмес. Кудай адамды да, айбанды да ушундай жаратыштыр: ар ким өзүнө окшошту ээрчийт.

Элдик Жыйындын маңызы бирдей, окшош болгону менен аталыштары ар кайсы элде ар кандай болгон. Мисалы: Элдик Жыйын, байыртан кече XX кылымдын башына чейин жашаган Түрк-Монгол элдеринде – “курултай”, орто кылымдагы Орус княздыктарында – “вече”, арап жана мусулман өлкөлөрүндө – “мажлис”, фарангиздерде - “мартов талаасы”, Казак элинде – “маслихат”, Скандинавия жана байыркы Герман урууларында – “тинг” (“tag”),, байыркы Грецияда - “эклесия”, ал эми байыркы римдиктерде “комиция” деп аталган .

Салт боюнча, Курултайдын жана жогорку бийлик бутактарынын укуктары менен милдеттерин Эл өкүлдөрү өздөрү аныктайт. Улуу курултайда кабыл алынган чечимдер тиешелүү бийлик органдарына аткарылууга жиберилет; жергиликтүү Элдик Жыйын кабыл алган чечимдерди жергиликтүү элдер өздөрү аткарышат.

World Justice Project долбоору 8 көрсөткүч боюнча жылда дүйнөнүн мамлекеттеринин жылдык индексин жарыялап турат . Алар:

- мамлекеттик бийликтин чектелиши,
- коррупциянын жок болушу,
- коомдук тартип жана коопсуздуктан сакталышы,
- фундаменталдык укуктар,
- өкмөт ишмердигинин ачыктыгы,
- адамдардын укук мыйзамдарын колдонуу деңгээли,

- жарандык сот жана
- кылмыш сотторунун адилеттүү иштеши.

2012-жылы жогорку көрсөткүчтөр боюнча Скандинавия өлкөлөрү: Финляндия, Нидерланды жана Новая Зеландия рейтинг боюнча жогорку баскычты ээлешкен. Ал эми Россиянын позициясы 97 өлкөнүн ичинде 92- орунда болгон . Мына ушунун өзү өлкөнү башкаруу системасы эле эмес, дээрлик 100 жылга жакын убакыттан бери бардык жагынан Россияны туурап, анын алыскы кичинекей бир “көчүрмөсүндөй” болуп жашап келаткан Кыргыз Республикасы мындан ары ойлонуп иш кылышы керек экенин маалымдайт. Анткени, жогорку көрсөткүч – ал бүгүнкү күндөгү Россиядагы демократиянын абалын аныктап турат.

Жогоруда айткандай, кээ бирөөлөр: “Курултай институту эскирген, дүйнө алдыга кетип баратса, биз артка кетип баратабыз” дешет. Биз дал ушул “эскирген” институт Ливияда жана азыр Кытайда кандай иштеп жатканын айтар элек. Мисалы, Кытай Эл Республикасында Бүткүл кытайлык Эл өкүлдөр Жыйыны Мамлекеттик Кенештен баштап, Жогорку элдик сотко чейинки бардык жогорку бийлик органдары баш ийген мамлекеттик бийликтин эң жогорку органы болуп саналат. Башкача айтканда, бүгүнкү Кытай Эл Республикасынын дүркүрөп өнүгүүсүн камсыз кылып жаткан башкаруу системасын, биздин билермандар мурдун чүйрүп кеп кылып жаткан Курултай институту (“Бүткүл кытайлык Эл өкүлдөр Жыйыны”) көзөмөлдөп турат. Бул байыркы, “эскирип”, “дат басып калган” Курултайдын (Элдик Жыйындын) заманбап жаркырап көрүнүшү.

2023-жылы анын 2977 мүчөсү болуп, дүйнөдөгү эң чон Мыйзам чыгаруу органы деп таанылган. Элдик Жыйындын делегаттары 5 жылга шайланат. Ар жылы жазында ал Элдик Жыйындын Чон залында 10 күндөн 14 күнгө чейин созулган өзүнүн отурумдарын өткөрөт. Ушул жерде айтып кете турган бир нерсе – Бүткүл кытайлык Эл өкүлдөр Жыйыны бардык мамлекеттик бийлик бутактарынын үстүнөн көзөмөлдөө бийлигин камсыз кылат, ал эми биздеги Жогорку Кенештин функциясын анын алдындагы Туруктуу Комитет аткарат .

Ырас, “Эл бийлиги” жана анын институту катары кеп кылып жаткан “курултай” тууралуу сөз болуп жаткандан кийин ал тууралуу мен да өзүмдүн оюмду кыскача билдире кетейин. Бул термин грек тилинде – «демократия», орус тилинде - «народовластия», кыргыз тилинде – «эл бийлиги» деп айтылат. Бирок, биз дайым анын грекче (демократия) айтылышын колдонобуз. Анткени, өзүбүздүн тилде бул сөз (Эл бийлиги) толук түшүнүктүү жана ачык.

(Уландысы кийинки санда)

3

Жеке пикир

ГАЗЕТАГА ЖАЗЫЛУУ: ИНДЕКС 68484

ЖАРЫМ ЖЫЛДЫККА БАА 779 СОМ 34 Тыйын

№10
(308)

29
10
2024

kyrgyztili@mail.ru

"Он эки түрдүү ырым бар, Оңдоп айтар сырым бар..."

Садык АЛАХАН

(Бешинчи макала)

Арстанбек ырчы адамдагы ар кандай кулк-мүнөздү көбүнчө карама-каршы коюп сүрөттөө менен маанисин тереңдетип берет. Айталы, бир жерде:

Агартып жакаң жуубаса,
Арманың күндө арбыса
Акыл айтсаң астыртан
Аңкылдап сүйлөп чырдаса,
Жамандыктын белгиси.
Мындай бейпай катынды
Салбар кылат эр киши, – де-се, (1. 93-б.)

да бир жерде:
Санжыргасы сан болсо,
Сарамжалы мол болсо,
Салтанаты зор болсо,
Ал – жакшы аялдын белгиси – деп (1. 94-б.)

мунун карама-каршысын баяндоо менен өзүмдүк оюн өтө таамай, жеткилең бере алган.

Түндө терең уктаган
Санаасыздын белгиси, – (1. 82-б.) болсо,
Жакында таң атпаган
Санаалуунун белгиси – (1. 91-б.) делип берилет.

Дегеле санат, терме ырларынын эң башкы өзгөчөлүгү болуп алардагы ойдун ар качан, кайсы мезгил, кайсы доор, коомдук турмуштагы кайсы түзүлүш болбосун ал чыгарманын күнү бүгүнкүдөй заманбаптыгы окшобойбу. Ошондуктанбы Арстанбек ырчынын:

Калкы турса каржалып,
Калктын камын ойлобой,
Казына чачса калактап,
Эки көзү алактап,
Бул – кара өзгөй аким белгиси – деген (1. 90-б.)

санаты дал бүгүнкү биздин турмушубуз, бүгүнкү биздин чындыгыбыз жөнүндө айтылып жаткандай сезилип, дал ушундай кабыл алынат.

Ал эми төмөнкү саптар Арстанбек ырчынын терме, санат ырларынын башкы идеясы картары жалпылагыч касиеттерге ээ болуп турат. Ырчы минтип санаттайт:

Кабарың күнгө кетсе да,
Жылдызга колуң жетсе да,
Жараткандын дүйнөсү
Бүт колуңа өтсө да,
Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң. (1. 98-б.)

Бул сыяктуу нукура философиялык ойлор дүйнөнү көркөм аңдап билүүсү өтө жогору, акыл-парасаты ашкере тунук чыныгы таланттын гана көмөкүйүнөн төгүлүп түшөрү анык эмеспи.

Философиялык ойлор демекчи, жашоонун оопасыздыгы, өлүмдүн ырайы суук келип, жүрөк-жүлүндү өрттөй турган армандуу иш экенди-

ги улуу ырчы тарабынан өзгөчө бир таасын баяндалып берилет. Арийне, бул багытта акындын санат, терме ырларында да уккан адамдын көкүрөгүнө уялаган бир катар ойлор айтылган. Ошентсе да акындын көркөм мурасындагы “Арман” деген ырга бир кайрылбай өтүү түк мүмкүн эмес. Алгач кыстара кетер эки ооз сөз. “Ала-Тоо” журналы 1993-жылкы биринчи китебине “Адабий мурас” деген рубрика менен улуу ырчынын сөз болуп жаткан “Арман” деген ырын жарыялады. Кайдан табылгандыгы, журналга ким тарабынан сунушталгандыгы тууралуу ныпым маалымат жок. Тек гана ыр турат, болду. Кийинки жылы жанатан бери бир сөзгө тартып олтурган жыйнагы басылып чыкты. “Арман” деп аталган ыр бул китепте да бар. Бирок эки ырдагы айырма асман, жердей болбосо да бир топ эле. Журналга жарыяланган вариантта акындык ойдун арышы кеңири ташталбай чолок кайрылып, анан да Арстанбектей асыл ой акынга мүнөздүү болбогон сөз айкаштары менен берилген, эзелтен бери келаткан элдик түшүнүктөр алмаштырылган учурлар кездешет. Айталы, китепте момундай деген түрмөк бар:

Бак-даракка асылган,
Бадалды жөөлөп кашынган.
Жамгыр жааса дыбырап,
Жар менен үйгө жашынган.
Чакмак мүйүз чаар эчки,
Жүргөн жери зоо болот,
Жүнү үйгө боо болот.
Тогуз конок келгенде,
Тойбогонун айтайын,
Уктап калган балдарга,
Койбогонун айтайнын.
Эки конок келгенде
Эттүүлүгүн айтайын,
Чычаң ата малым бар,
Мындан берсем бир тогуз
Муну берсем алабы
Арстанбектей жалгыздын
Чымындай жаны калабы? (1. 116-117-бб.)

Төгөрөгү төп келишип турган бул түрмөк журналга канат, бутагы шылынып, кунары өчүп, чолок кайрыла моминтип берилген:

Чакмак мүйүз чаар эчки,
Какмак мүйүз кара эчки,
Андан тогуз берейин
Аны берсем алабы?
Арстанбектей жалгыздын
Чымындай жаны калабы?

Мисалдардан көрүнүп тургандай, бул жерде ар кандай комментарий ашыкчалык кылат. Ал эми китептеги:

Набаттан оозун чайкаган,
Ар иштин жөнүң байкаган,
Атакем турат башымда, – деген үч саптын журналга негедир:

Аракка оозун чайкаган,
Аксакалын жайкаган,
Атакем турат кашымда, – делип теңирден тескери бурмаланып берилишинин эч бир себеп менен түшүндүрүп берүү мүмкүн эмес.

Ал эми улуу ырчынын “Арман” деп аталган бул көркөм туундусу бир караган адамга алкымдап келип калган ажал алдында пенде баласынын алсыздыгын, чарасыздыгын, мүңкүрөп өлүмгө баш ийип олтурган армандуу учурун

көркөм баяндап берип жаткандай туюлушу ыктымал, бирок, андай эмес. Таанымал адабиятчы Ш.Үмөталиев Арстанбек ырчынын “Арманы” тууралуу мындай оюн айтат: “Бул ыр – кыргыз поэзиясындагы өмүр менен өлүм жөнүндөгү өзүнчө нукура поэтикалык касиеттеги классикалык элегиянын биринен деп айтсак болот. Ырдын мазмунунан биринчи кезекте өлүм темасы тургандай көрүнүп жана ага карата болгон адамдын табигый кайгысы берилсе да, аны менен бирдикте өмүр менен жашоонун кымбаттуулугу жөнүндөгү мотив бир гармонияны түзүп жүрүп олтурат да, бу дүйнөнүн реалдуулугу жана кызыктыгына гимн айтылат. Арстанбек бул ырын чыгарган кезде өлүмгө диний жактан баа берүү өкүм сүрүп турса да, акын алардан оолак. Ал тиги дүйнөдөгү жыргалчылык жөнүндө ырдабастан, бул дүйнөдөгү өмүрдүн жалгандыгын жокко чыгарып, анын реалдуулугун, кымбаттуулугун ырастайт” (2.271-б.)

Арстанбек улуу ырчы, ортуган төкмө болуу менен бирге залкар комузчу да болгон. “Керээз” деген ырында “Сейилкан менен чертиштим” деген ыр сабы кездешет. Көрсө, бул Ормондун айтылуу комузчу уулу Сейилкан менен болгон беттешүү жөнүндө экен. Сейилкан комуз чертүү жагынан эч кимди астына салбаган көйкөшкө талант болуптур. Арстанбек Сейилкан менен айтышууга атайын ат арытып алыстан келип, ортого чоң байге сайылып мелдеш башталат. Арстанбек жан жолдошу Алыбекти ээрчитип алган. Мелдеш Сейилкандын шаңкылдата чертилген толкундуу күүсү менен башталат. Арстанбек дал ошондой чертип кайталап берет. Мелдештин шарты ушундай. Кезек Арстанбекке келет. Аны Сейилкан өзүндөй кайталап

чертип берет. Айтпай журт арасында айтылып калган афсана сөзгө ынансак, мелдеш үч күн, үч түнгө созулат. Эл да тарабайт. Экөө да токтошпойт. “Утуша албагандарына көзү жетип, акыркы арга издөөгө мажбурланып Арстанбек жан жолдошу Алыбекке: “Тарт маасымды, – деп бутун чечип. – Буту энемдин арбагы колдо! – деп тооба оозанып, кастегин бутунун бармагына кымчып, азыркы “Тогуз кайрык” аталган күүнү шаанисин чыгара чертиптир.

Сейилкан да маасысын тарттырып: “Сен катын энеңе сыйынсаң, мен хан атама сыйына!” – деп кастегин бармагына кынаптап шилтегенде шайтан шаштырган дыктанбы, комузунун кылы кыйылып түшүптүр. Сейилкан Арстанбекти аттап, тондоп узатыптыр. Арстанбек да Сейилкандын өтө мыкты комузчулугун баалап, кокустук гана аны колдогонун эскерип, “жеңдим” дебей “тең чыктык” дечү экен. Ал пикири “Сейилкан менен чертиштим” дегенден башканы айтпаганынан эле байкалып турбайбы”.

Ошону менен бирге Арстанбек элдик күүлөрдү чебер аткарган, өзү да далай күүлөрдү чыгарган өзгөчө таланттуу, музыка жандуу адам болуптур. Арстанбек беш жүзгө жакын күү чертиптир, эки жүзү өзүнүкү экен деген сөз бар. “Арстанбек, – деп жазат музыка изилдөөчү Балбай Алагушев, – элдик күүлөрдү чертүү, калк арасына жайылтуу менен бирге салттуу “Камбаркан”, “Ботой”, “Шыңгырама” аттуу элдик күүлөрдүн учунда, мүнөзүндө, үлгүсүндө өзүнүн “Ботойн”, “Камбарканын” жана да алардан башка да ар кандай темадагы ондогон күүлөрдү чыгарган. Алардын айрымдары биздин күнгө да келип жетти. 1922-жылы Нарындын Он-Арчасында жашаган комузчу Саадабай Бабакандан К.Мифтаков Арстанбектин “Кертол-

гоо”, “Камбаркан”, “Мендирман”, “Дүңгүрөмө”, “Айган”, “Какма”. “Керезөн”, “Тилибуру”, “Кой бөлөр”, “Арман”, “Калыс ботой” аттуу күүлөрүнүн аттарын жазып алган. Улуу комузчу Мураталы элдик, өзүнүн жана башка шайырлардын күүлөрүн черткен тизмеге Арстанбектин “Айдарым”, “Арман”, “Зар заман” аттуу чыгармаларын аткарып жазып калтырган. Ал эми 1928-жылы атактуу музыка изилдөөчү А.Затаевич Мураталынын аткаруусунан Арстанбектин “Зар заман”, “Шыңгырама” аттуу күүсүн нотага түшүргөн...

1960-жылдары кочкордук белгилүү комузчу Самсаалы Алике уулу Арстанбектин “Кой бөлөөрүн”, “Ыр-күүсүн”, ... Ыбрай Туман уулу Арстанбектин “Ботой”, “Сен дүйнө” аттуу күүлөрүн кыргыз радиосунун музыкалык редакциясынын алтын фондуна жаздырышкан эле”. (3. 159 – 160-бб.)

Өз мезгилинин даанышман ойчулу, атактуу төкмө, залкар комузчу Арстанбектин көркөм мурасы өткөн Совет мезгилинде жетимиш жыл бою темир сандыктын түбүндө катылып келди. Ошол жетимиш жыл өкүм сүргөн идеологиянын суроо-талаптарына төп келе турган далай ыр саптары, айталы:

Жетимге камчы көтөрбө,
Жесирдин отун өчүрбө.
Жалгызга камчы көтөрбө,
Жардынын отун өчүрбө.
же болбосо:
Жетим козу жоготсо,
Желкелеп урса камчылап,
Кыбыраган жетимдин,
Көзүнөн жашы тамчылап,
Бул – кайырсыздын белгиси.

Жез чака сүттү төгөт деп,
Жесирди сөксө сыздатып,
Бүткөн боюн муздатып,

Бул – акмактыктын белгиси, – деген сындуу түрмөктөрдү жаратса да империянын оторчул саясатын ашкере сынга алып койгондугу үчүн расмий тизмелерден өчүрүлүп келди. Бирок эл өзүнүн арман-касиретин айткан уулунун көркөм мурасын жер астына, жүрөк түпкүрүнө катып жүрүп бүгүнкү урпактардын баа жеткис мурасына айлантты. Улуу ырчынын,

Он эки түрдүү ырым бар,
Оңдоп айтар сырым бар.
Алланы берген ак сөзүн
Капка салдым ийнелеп,
Сүйрөтүп жүрдүм чиймелеп, – деп (1. 20-б.) ырдаган асыл мурасы элибиздин баа жеткис казынасынын төрүнөн орун алды.

Пайдаланылган адабияттар

1. Арстанбек. Ырлар. (Түзгөн жана басмага даярдаган Б.Кебекова). – Б.; Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы. 1994.

2. Үмөталиев Ш. Арстанбек Буйлаш уулу. // “Ала-Тоо”, 1995, №5.

3. Алагушев Б. Арстанбек комузчу. // Ала-Тоо, 1990, №6.

Мекемелерге терминологиялык сөздүктөр тапшырылды

Ош облусундагы мекемелерге 10 тармак боюнча терминологиялык сөздүктөрдүн жыйнагы камтылган 560 китеп тапшырылды

17- октябрда КР Президентинин Ош облусундагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн аппаратынын чоң жыйындар залында Президентке караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиясы, КР Президентинин Ош облусундагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн аппараты жана Ош шаарынын мэриясы менен биргеликте «Мамлекеттүүлүк жана мамлекеттик тил» аталышындагы жыйын өткөрүлдү. Жыйынга Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиясынын төрагасы Мураталиев Мелис Казакбаевич, Президенттин Ош облусундагы ыйгарым

укуктуу өкүлүнүн биринчи орун басары Айтибаев Курбанбек Гайыпбекович, Ош шаарынын мэриясынын бөлүм башчысы Закиров Нурлан Акимжанович, райондук мамлекеттик администрацияларынын башчыларынын орун басарлары, мамлекеттик жана муниципалдык меке-

ме-уюмдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилери жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү катышты. Жыйындын жүрүшүндө Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын төрагасы М.К.Мураталиев «Мамлекеттүүлүк жана мамлекеттик тил» аталышындагы баяндама жасады. Ал эми «Ош облусундагы мамлекеттик тилде жүргүзүлгөн иш кагаздарынын сандык көрсөткүчү жана сабаттуулугу» боюнча КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын мониторинг жана талдоо бөлүмүнүн башчысы А.И.Супатаева баяндама жасап, иш кагаздарын сабаттуу жүргүзүү боюнча кеңири түшүндүрмө берди. Андан кийин жыйындын катышуучулары менен суроо-жооптор болуп, сунуштар ай-

тылып, жыйынтыгында мамлекеттик тилди жайылтууга салым кошкон жигердүү эмгектенип жаткан кызматкерлер «Кыргыз тили» төш белгилери жана Ардак грамоталар менен сыйланышты. Жыйынтыгында 10 тармак боюнча кыргызча-орусча терминологиялык сөздүктөрдүн жыйнагы камтылган 560 ки-

теп райондук мамлекеттик администрацияларга, шаардык мэрияларга, облустук жана шаардык китепканаларга тапшырылды. Күндүн экинчи бөлүгүндө «Иш кагаздарын типтүү нускамага, жазуу эрежелерине ылайык тариздөө жана жүргүзүү» темасында семинар-тренинг өткөрүлдү.

Эркин ТЕНТИШЕВ:

“Тил-улуттун улут экенин аныктап турган эң башкы касиет”

Бүгүнкү күндө жогорку билим берүү тутумуна өтө маанилүү милдеттер артылып, глобалдаштыруунун жаңы шарттарында билим берүүнүн өзү да жаңы мүнөзгө ээ болууда. Жогорку окуу жайлары адамзат цивилизациясынын өнүгүшүнүн түбөлүктүү структураларынын курамында турат. Алар өз улутунун руху менен интеллектуалын жана нарк-насилин чагылдыруу менен чектелбестен, этностун иденттүүлүгүн аныктайт. Өнүккөн өлкөлөрдөгү жогорку окуу жайлар улуттук дөөлөт жана асыл байлык болуп саналат. Бул багытта Кант шаарындагы Саткынбай Тентишев атындагы Азиялык медицина институту илимдин, билимдин, Эл аралык байланыштын очогуна айланып, 17 чет өлкөдөн келген студенттер медициналык каныккан жогорку билимге сугарылып, мыкты адистиктерге ээ болуп келатышат. Жогорку окуу жайдын негиздөөчүсү анын түп-тамырынан бери уюштуруп, билимдин бийиктигине жеткирген Эркин Тентишевге жолугуп учурдагы кыргыз элинин тили, маданияты, каада-салты, үрп-адаты жөнүндө оюн ортого салып берүүсүн өтүндүк.

боюнча ойлорунузду баяндап берсеңиз ?

– Тил – тээ алмустактан бери адамзаттын жашоо-тиричилигин, тарыхын күбөлөндүрүүчү эң тамгасы. Тилди терең түшүнгөн, баалаган улуу адамдар кезегинде омоктуу ойлорун айтышкан. Тил – улуттун улут экенин аныктап турган эң башкы касиет. Улуттук аң-сезимдин, улуттук маданияттын ыраатуу өнүгүшү да тилге байланыштуу. Эки адамдын өз ара пикир алышуунун куралы, карым-катнаштык мамилесинен тартып, бүтүндөй мамлекеттик эл аралык маселени жүргүзгөн – тил. Тилсиз илимде, маданиятта, техникада, экономикада өнүгүү да жок. Кыргыздар илгертеден сөздүн маанисине баа берип, анын көркөмдүгүн, бай экендигин баса белгилеп келишкен. Ата-бабалардан энчибизге тийген дөлөттөрүбүздү, эне сүтү менен берилген эне тилибизди улантуу, аларды көздүн карегиндей сактап, кийинки муунга өткөрүп берүү кезеги бизге келди.

Кыргыз тилинин Мамлекеттик тил статусун алышы – бул кыргыздардын эгемен өлкө экендигинин айкындаган ыйык символу. Ошондой эле тил статусу эне тилибизди өнүктүрүү боюнча кеңири практикалык иш-аракеттерди жүргүзүүгө чоң мүмкүнчүлүк түзүлүүдө. Адамга аба, суу кандай керек болсо кыргыз тили да ошондой керек. Кыргыз тили Манастын миллиондогон саптарын батырган бай тил. Кыргызстан элинин биримдигин жана ынтымагын бекемдөөнүн маанилүү фактору катары мамлекеттик тилди колдонууну камсыз кылган натыйжалуу тил саясатына жетишүү зарылчылыгы турат. Кыргыз тилин өнүктүрүү иши ар бир кыргызстандыктардын атуулдук парзы экендиги ар дайым көңүл түпкүрүндө болуш керек.

– Кыргыз элинин алмустактан бери келаткан элдик үрп-адаты, каада-салтты жөнүндө эмне айтаар элеңиз ?

– Кыргыздын каада-салты бул кыргыздын маңдайына бүткөн байлыгы. Дүйнө жүзүндө түрдүү калк жашайт алардын турмуш деңгээли ар кандай өнүгүү тепкичинде турганы менен жалпы адамзаттына таандык жашоо мыйзам ченеминде өсүп-өнүгүп келүүдө. Ар бир элдин, улуттун бири-биринен айрмалап турган тили, дини, каада-салты, үрп-адаты, маданияты, кулк-мүнөзү бар. Кыргыз эли алардын арасынан айырмаланып, миңдеген жылдар бою өз тилин, маданиятын, үрп-адатын, адеп-ыйманын, сый-урматтын жана башка көптөгөн мыкты касиеттерин сактап келатат. «Дүйнөлүк шедевр» аталган Манас эпосун, Толубайдай сынчыны, Ток-

тогулдай ырчыны, Чынгыздай залкар жазуучуну жараткан кыргыз элинин маданияты миңдеген жылдар бою түптөлүп, калыптанып келе жатат. Адам баласындагы бийик касиеттер сабырдуулук, айкөлдүк, рух байлыгы жана ар намысы. Адамдын көркү – адеп, адептүү киши азаптан алыс болот. Кыргыздын байыркы дүйнө таанымын, каада-салтын, наркын, үрп-адатын, касиеттин, келечек максатын, ой-тилегин жогорку деңгээлде колдоп, биримдикке, ынтымакка үндөп турушубуз керек.

– Мамлекеттин келечегин кандай көрсөзү, өлкөбүздө туруктуулук болуш үчүн кандай кадамдарды жасап туруш керек, бул боюнча оюңузду айта кетсеңиз ?

– Эгемендуу мамлекетибиздин келечеги кең, экономикалык, техникалык, социалдык жактан өнүккөн күчтүү өлкө болооруна толук ишенем. Ага биздин руханий байлыгыбыз, жер байлыгыбыз жетиштүү. Интеллектуалдык потенциал бар, элибизде ынтымак ырашкерлик, биримдик бар. Эң негизгиси биз мамлекетте тынчтыкты, стабилдуулукту сакташыбыз керек. Ар бир өлкөдөгү мамлекеттик туруктуулук улуттук ыйык максат катары бийик бааланат. Ата мекенин сүйүү жана ага кызмат өтөө жараткандан ар бир кыргыздын кан-жанына бүткөн. Кыргыз мамлекети азыркы дүйнө коомчулугун айрып карагыс бөлүгү болуп калды. Биздин алдыдагы ой-максатыбыз ата-бабаларыбыздан калган сан кылымдык адат-салттардын негизинде жүргүзүлмөкчү.

Асан АКМАТОВ

– Эркин Саткынбаевич, адамдардын жогорку акыл-эсин, дүйнө таанымын тааныткан тил

5

Тил ырыскы, дил дөөлөт

ГАЗЕТАГА ЖАЗЫЛУУ: ИНДЕКС 68484
ЖАРЫМ ЖЫЛДЫККА БАА 779 СОМ 34 ТЫЙЫН

№10
(308)

29
10
2024

kyrgyztili@mail.ru

«Сарыкунандын» (Сагынбек) сабактары

**Б. Баймырзаев,
Ж.Баласагын атындагы
КУУнун кыргыз адабияты
кафедрасынын доценти**

Кыргыз ырчылар чыгармачылыгында көп сөзгө алынбай, ырчылык жана адамдык тагдыры жөнүндө жеткиликтүү маалымат берилбей келе жаткан Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаев азыркы биздин замандаштарга, өзгөчө бизден кийинки муунга бейтааныш десек болот.

Кезинде өз өнөрү менен элге алынып, кара жаак, кайкы тил кадимки Калыктын шакирти катары таанылган Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаев адабият тарыхында 1905-жылы туулган деп жүрөт. Бул жыл эсеби да дагы тактоону талап кылгансыйт. Анткени, аталган ырчынын өмүр баяны алгач фольклорист Т.Абдыракунов тарабынан кагаз бетине түшүрүлүп (Калыктын шакирти // Ала Тоо, 1971-ж. №11), анын оозунан айрым чыгармалары 1965-жылы атайын тасмага окумуштуу-фольклорист Сапарбек Закиров менен биргеликте жазылып алынган экен. “Кыргыз адабиятынын тарыхы” боюнча жарык көргөн эмгекте (Кыргыз адабиятынын тарыхы. 5-том. 2017-ж. 594-613-беттер) да негизинен ошол алгачкы жана соңку жазылган маалыматтарга (С.Закиров. Сарыкунан. Китепте: Закиров.С. Кыргыз санжырасы. Бишкек. 1996-ж. 381-402-беттер) басым жасалганы көрүнүп турат. Сөз башында эле айтып коюучу жагдай, белгилүү окумуштуулардын жоон тобу тарабынан жазылган бул аталган чоң эмгектен (5-том) орун алган Сагынбек Дыйканбаев жөнүндөгү адабий портрет адабиятчы, филология илимдеринин кандидаты, маркум Абдысалам Обозканов тарабынан жогорку деңгээлде жазылгандыгын белгилөөгө тийишпи. Ошондой болсо да жогоруда айтылгандай, ырчы жана дастанчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаевдин туулган жыл эсеби, акындык жана адамдык турмуш жагдайлары айрым тактоолорду талап кылып тургансыйт.

Сагынбек (Сарыкунан)

Дыйканбаев айтылуу Сары Өзөн Чүйдүн азыркы Кызыл-Аскер чөлкөмүндө жарды адамдын үй-бүлөсүндө жарык дүйнөгө келгендиги жөнүндө айтылат. Ырчынын туулган жылындагы эки түрдүү жыл эсебине келе турган болсок, анда профессор С.Закиров берген маалымат боюнча Сагынбек Дыйканбаев 1924-жылы 19 жаш курагында кадимки Калык ырчыга жолугуп, анын атайын сынынан өтөт. Мына ушул жыл эсеби боюнча эсептегенде Сагынбек Дыйканбаевдин туулган жылы чын эле 1905-жылга туура келет. Ал эми Сагынбек ырчынын өзүнүн эскерүүсүндө 1922-жылы 19 жашында чоң ырчы Калык Акы уулуна жолугуп, анын батасын алат. Демек, бул жыл эсеби боюнча алганда анын туулган жылы 1903-жыл болот. Албетте, биз акындын өзүнүн айтуусуна артыкчылык бергенибиз туура болмокчу. Ырас, тарыхый чындык ушундай болгон соң, эмне үчүн бул дата ырчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаевдин өмүрү, чыгармачылыгы жөнүндө сөз болгон учурда бизге чейин макала, адабий портрет жазышкан адабиятчылар: профессор С.Закиров, фольклорист Т.Абдыракунов жана соңку изилдөөчү А.Обозкановдор тарабынан эске алынган эмес? Биздин оюбузча, кечээ жакында УИАнын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият илимий изилдөө институту “Кыргыз адабиятынын тарыхы” деген аталыштагы көп томдук чыгарып, анын V томуна орун алган ырчы, дастанчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаев жөнүндөгү адабий портреттин автору, адабиятчы, маркум А.Обозканов өзүнө чейин макала жазып, анын көзүн көрүп, өз оозунан чыгармаларын магниттик тасмага жазып алган адамдардын берген маалыматтарына негизделип, андагы айтылгандарга артыкчылык бергени байкалып турат. А балким өз өмүрүнүн бул урунттуу учуруна байланыштуу жыл эсебинен ырчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаев өзү чаташып, эки башка маалымат берген чыгар. Биздин колдогу маалыматта (С.Дыйканбаевдин өзүнүн айтуусунда) ал атактуу акын Калыкты биринчи жолу 1922-жылы көрүп, ошол эле жылы атайын барып Жумгалдан жолугуп, акындык салт менен учурашат, шакирт болуп эки жыл анын колунда жүрөт. Кандай болгон күндө да анын өз оозу менен айткан жыл эсебине артыкчылык бергенибиз туура демекчибиз. Анан калса, Сарыкунандын ырчылык өмүр жолун изилдөөдө мындай тактоону талап кылган жагдайдын орун

алышы көп суроолорду жаратарын унутпоого тийишпи. Ал эми анын биздин агайларга (С.Закиров, Т.Абдыракунов) айтып берген эскерүүсүнө келсек, анда адабиятчы – фольклорист Т.Абдыракунов өз макаласында төмөнкү маалыматты берет: “Өзүмдүн туулуп өскөн айылымдын төмөн жагында “Башлай” деген жер бар”, - дечү ал. “Ошол Башлайдын этегиндеги, тегиз талаа түздө 1922-жылы кыргыз-казак элинин башы кошулган чоң той болду. Батрактардын, “Союз кошчунун” тою делген бул тойго бардык жерден өнөрпоздор келди. Анда менин бала кезим. Кайсыл жерде ырчы ырда са сыртынан шыкаалап, эшикте жүгүрүп жүргөн убагым. Менин багыма ошол тойго Калык да келди. Ал жар айтыса да, жөн ырдап турса да, же түнкү меймандарга ырдап берсе да ошол жерде сагаалап жүрдүм” (Абдыракунов.Т. Калыктын шакирти // Ала Тоо, 1971-жыл, №11, 147-151-беттер). Мында орду менен ой жүгүрткөн адамга айрым тактоону талап кылган учурлар бар экенин белгилөөгө болот. Эгерде ырчынын туулган жылын 1905-жыл деп эсептесек, анда 1922-жылы болуп өткөн бул тойдо ырчы Сагынбек Дыйканбаев 17(он жети) жашта болот. Илгерки адамдар 16-17 жаш куракты эч убакта балалык мезгил деп эсептеген эмес. Ал эми жогорку макалада ырчы Сагынбек бул 17 жашка келген мезгилин өтө эле жаш, ойноо бала кылып көрсөтөт (“Анда менин бала кезим. Кайсыл жерде ырчы ырда са сыртынан шыкаалап, эшикте жүгүрүп жүргөн убагым” - С.Д.). Демек, маселе өзүнүн өмүр жолун ар түрдүү эскер берген ошол ырчы менен аны кагаз бетине ошол калыбында түшүргөн макаланын авторунда десек болот. Биздин жеке байкообузда акын жана дастанчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаевдин жогоруда көрсөтүлгөн окумуштууларга айтып берген эскерүүсү үн тасмада кийин кайра оңдолуп (кыскартылып) монтаждалышы да мүмкүн. Биринчи түп нускада “Калык ырчыны алгач 1922-жылы Чүйдөн көрүп, арадан эки жыл өткөн соң, т.а., 1924-жылы 19 жашымда Жумгалга атайы барып жолуктум” деген жери бар болгон болсо, ал кыскартылып, алынып салынгандыр. Биздин агайлар ошол маалыматка таянуу менен анын туулган жылын 1905-жылга туура келет деп тыянак чыгарып жатышкандыр. Эмнеси болсо да, акын жана дастанчы С. Дыйканбаевдин өмүрү, чыгармачылык тагдыры көп суроолорду жаратып, дагы да изилденүүгө муктаж экен-

диги көрүнүп турат.

Сагынбек Дыйканбаевдин алгачкы чыгармачылыгы жөнүндө анын өзүнөн укканы боюнча профессор, маркум С.Закиров төмөнкүлөрдү эскерет: “1924-жылы Калык акынга бир кезигейин деп Жумгалга бардым. Ага-туугандарым кадырлап-барктап, жорго жетелетип, үч киши кошуп берди. Он тогуз жаштагы кезим эле. Калыкка аш үстүндө, Ат Башынын сазында, жайлоодо жолуктум” (Закиров.С. Сарыкунан. Китепте: Закиров.С. Кыргыз санжырасы. Бишкек, 1996-ж. 385-бет). Ал эми ушул эле маалыматты адабиятчы-фольклорист Т.Абдыракунов кеңири, тактап мындайча түшүндүрөт: “Сен ырын ырдаган (Калык ырчыны 1922-жылы биринчи жолу көрүп, анын ырдаганын алгач ошондо угуп, анын оозунан чыккан айрым ыр саптарын эси-не сактап калып, ошолорду айыл арасында ырдап жүрөт. Сөз ошол ырлар жөнүндө болууда-Б.Б.) Калык ырчы Жумгалда турат. Ошого алып барып, таалим алдырып, сенин көзүңдү ачып келели” дешип, “Күнтуу”, “Канай” деген эки элдин азаматтары чогулуп мени Жумгалга жөнөтүүнүн камын кылды. Артыкча ыр-күүгө ышкылуу кылып, табитимди арттырган өзүбүздүн айылдык Калкабаев Мырзакмат деген киши болду. Коңурбай, Бөжөк, Момуналы деген үч азамат болуп бир ат жетелеп, Калыктын алдына барып, Жумгалдагы “Ак Быштынын сазы” деген жайлоодо (С.Закиров белгилегендей “Ат Башынын сазында” эмес-Б.Б.) той үстүндө Калыкка жолуктук” (Абдыракунов.Т. Калыктын шакирти // Ала Тоо, 1971-ж. №11, 147-бет) деп эскерет. Атактуу Калык ырчы менен алгачкы учурашуусу жөнүндө ырчы Сагынбек Дыйканбаев учурунда фольклористтер С.Закиров менен Т.Абдыракуновго төмөнкүчө эскерип айтып берген экен: “Кара жоргону алдына тартып: - Мына бул баланы ырчы болобу деген үмүт менен сизге алып келдик. Ары жагында бирдеңке болсо болуп калаар, эгер жок болсо тим калаар – дешип Калыкка тапшырышты. – Кана, солтодон Жумгалга келип кантип бирдеңкеси болбосун, Калык менен учураш,- дешип саламдаштырышты. Мурун топ көрүп, жүрөгүм жарыла элек, жалпы жыйынга ырдап көрө элек элем, эсим чыгып, сүрдөп, эмне айтканымды билбейм. Кийин-кийин эстесем: Аттанып келдим үйүмдөн Атайлап келдим Чүйүмдөн. Аттаткан солто элимден Атактуу кең Чүй жеримден.

Сабаттуу ырчы издедим, “Сарыбагыш”, “Саяк” көбүндөн.

Арзып издеп келаткан, Алмадай бала Сагынбек, Астында турат Калыктын Акындыгың маалим деп. Алты болуш көп солто Аттандырды баргын деп. Атактуу Калык чоң ырчы, Акындан таалим алгын деп.

Он тогуз жашта башым жаш,

Оң, солду көрөр алтын баш- деп ырдап учурашат. Ырчылар чыгармачылыгындагы салттык түшүнүккө ылайык ал жерде турган көпчүлүк Чүйдөн келген жаш баланын өнөрүнө кылдат көңүл буруп, алгачкы амандашып учурашуусу Калык баш болгон ал жердеги турган элге жаман таасир калтырбайт. “Эл чуркурап: “Бул балада бирдеме бар экен. Аттат түш!” -деп, аттан түшүрүп коюшту. Ошондо Калык мага кайрылып мындайча ырдады: Балам, келипсиң саяк элди издеп,

Кереги тийчү мени издеп. Ай тамгадан келипсиң, Артымда жүрөр шериксиң. Акылың болсо илерсиң, Акындык жайын билерсиң. Акыл айтып, эс берсем, Алты ай чыдап жүрөрсүң. Таза жүрсөң табарсың, Дайыма сөздү багарсың. Ак калпак кыргыз элине Акындык менен жагарсың. Аракет кылсаң жетерсиң, Атактуу болуп кетерсиң. Кеңешимди укпасаң,

Келгениң менен беркесиң-деп ырчылыктын негизги талаптарын жаш ырчы Сагынбектин алдына тартат. Ошол алгачкы жолугушуусундагы чыгармачылык дараметине көпчүлүк менен бирге күбө болгон кара жаак ырчы Калык бул шакиртине эл алдында “Сарыкунан” деген ат койот. Ошону менен Сарыкунандын аты элге тарап, чыгармачылыгы улам күн санап өр таянып, жаш ырчы өзүн бул өнөрдүн туруктуу өкүлү катары сезе баштайт. Устаты Калык ага кадимки чоң саяпкерлердей мамиле жасап, ырчылык өнөрдүн ар түрдүү ыкмаларына салып, алыс жол жүрсө арыбас, таманы ташыркап талыбас, өзүндөй чоң буудан кылып тарбиялап, таптайт. “Ал биринчи кезекте Калыктын бүтүндөй репертуарын жаттап алууга аракеттенбестен, ырчылыктын “техникасына” көп көңүл бөлөт. Калык Сарыкунанды ырчылыктын “алиппесинен” баштатып, жөнөкөй жөө жомокторду, элдик даяр сүйүү ырларынан кулакка куюп, алым сабак айтышы менен жамактатып ырдоого көнүктүрөт” (Абдыракунов.Т. Калыктын шакирти // Ала Тоо, 1971-ж., №11, 148-бет).

(Уландысы 14-бетте)

Жаткан таштын алдынан суу да акпайт

“Асаба” №49 23. 06. 2000

Кыргыз ишкерлеринин сап башында турган Таабалды Эгембердиевдин кыйла жыл мурда айткандарынын көбү ишке ашып, “Шоронун” суусундуктарысыз азыр эч бир иш чара өтпөйт. Табият акыл эс менен кошо таң калаарлык кайраткерликти, шык жөндөмдү, зиректикти аябаган Табыкенин баскан жолу, көз карашы, жаратмандыгы кай мезгилде болсун үлгү.

Күн төбөдө чаңкайып, шаардын лапылдаган ысыгы таман алдындан уруп, тердеп-бурдап келатканыңда кудум чөлдөгү кудуктай көзүңө аппак челек көрүнөт. Сүйүнүп кезекке турасың. Аз өтпөй көбүгү тумшукка чертип, мупмуздак ачкыл максым төбөңө “шак” дей түшөт. Чаңкаган жандын сообуна калган максым, жарма шаар турмушуна улуттук кайра жаралуу, демократиялык өнүгүү деген түшүнүктөр менен кошо кирген. Ал кездеги Кыргызстан демократиялык кыймылынын баштоочуларынын бири Таабалды Эгембердиевдин “жарманы алып чыгам!” деген “патриоттук” идеясына башкалар түгүл өзүнүн эле шериктери аябай күлгөн.

“Чоң казанды борбордук аянтка асып, көңдөн чоң калап кой”-дешчү каткыра күлүшүп. Аларга кошулуп Таабалды өзү да күлчү. Көрсө ошондо эле күлгөндүн билгени бар тура. Өзү шаарга келгени Суусамырдан өмүр бою ичип көнгөн жарманы таппай күсөп жүрдү. Базарга барса бирин-экин аял дааратканалардын артына далдаланып туруп алып сатышат экен. Куйган аякчөйөктөрү кир, милиционерлердин карааны көрүнсө далбастай качышат.

“Улуттук тамагыбызды сыйлап иче албасак эркин болгонубуз кайсы”. . .

Сексенинчи жылдардын соңунда ойлоп жүргөнүн токсон экинчи жылы ишке ашыра баштады. Апасынын төрт эчки, эки коюн сатып, арпа, фляга сатып алышты. Алган менен жарманы кайната турган жер жок, акыры бир андаалап турган ашкананы арендага алып, жууп-чайып, ремонттоп, “жарманы ушерде бышырабыз” деп санитардык китепче алышты. Уруксаатты эптеп алышкан соң Стрельников айылында жашаган апасынын короосуна барып, чоң казанды асып, ишти башташты.

Бышкан жарманы сууга алып барып муздатышат. Кезек менен кайтарышат. Бир күнү Таабалдыга кезек жетти. Кечке КДКда партиянын иши менен алек болуп, чарчаган жаны уктап кетиптир, караса- флягасынын жартысы жок! Түнү кирген суу агызып кетиптир. Ошондон кийин казык кагып, көгөндөп кое турган болушту. Анткен менен базары жакшы башталды.

Союз жаңыдан тарап, баары баш аламан түшүп, газдалган суулар көчөдө сатылбай, лимонад да чыкпай, рынок “ээн” калган кез болчу. Жарма куюлган челектер ошентип шаар турмушуна батыл кирип, жарытып ачкыл иче албай жүргөндөр кубанып эле кабыл алышты.

Эми “Шорону” билбеген адам аз, кыргыз- орусту биякка кой, чет элдиктер кыя өтпөй ичип калган кез. Кыргызстандын суусундук чыгаруу өндүрүшүнүн башатында турган “Шоро” фирмасынын президенти Таабалды Эгембердиевге кайрылып, суроо узаттык эле:

– Азыркы өндүрүштүн абалы кандай?

– Эми мурдагыдай кол менен эч бир жумуш жасалбайт. Бардыгы механизациялаштырылган, жумушчулар кнопоканы басканды гана билишет. Арпа, буудайды машина кууруйт, тартат, элейт.

Биздин максымдын сыры талканда. Жасалыш процесси да башкача. Температуралык режим, өзгөчө технологиялык ыкмаларды иштеп чыкканбыз. Сууну Ак сайдагы Арашандан, Ала Арча капчыгайындагы “күмүш булактан” алып келип жасайбыз. Башкалардыкына окшобогон өзгөчөлүгү мына ушунда. Буга чейин шоро жасаган жабдууларды үч ирет алмаштырдык. Инженердик билимдин пайдасы ушунда бир тийди. Ошентсе да канча издендик, жаңылыштык дейсиң! Миллиондогон акчалар асманга учуп кетти.

Жаңы баштаганда жарым тонналык жарманы шалдыраган эски “Жигулиге” жүктөп сатып жүргөндө балдарга “Бир, бир жарым тоннага

жеткиребиз” десем күлүшчү. Азыр алты тонна жарманы бышырабыз.

– Көчө түгүл Жогорку Кеңештин жыйындар залынын кире беришине да коюлуп калыптыр эле?

– Аны Аскар Акаев “Күн ысык, депутаттар ичишсин, “Шоро” койдургулачы” деп айтыптыр. Депутаттар ичип, ыраазы болушкан. Азыркы күндө максымдын өзүнө турган наркы төмөндөдү, бирок мурдагыдай өтүмү болбой калды. Атаандаштар көбөйдү, минералдык суулар, ширелер, суусундуктар батпай кетти. Анткен менен максымдай эч бир суусундук чаңкоону кандыра албайт. Экспортко чыгаралы деп Түркиядан, Россиядан келишти. Болбой койдум. Технологияны сыртка чыгарганга азыр болбойт деп жатам. Кийин, байыганда барабыз.

– Өзүңөр да минерал сууларын куя баштапсыңар го ?

– Былтыр баштадык. Жармага караганда сууга он эсе көп каражат жумшадым.

Эмне үчүн дебейсиңби?”-Бакай”, “Гималай”, “Рентон групп” сыяктуу килейген атаандаштар турат да. Биз алардан башка суу- “Арашанды” куябыз. Бл суу овет убагында өкмөт үйүнөн сыртка чыкчу эмес. Советтер Союзундагы эң мыкты бешилтикке кирген минералдык суу.

Экинчиси-күмүш булактын суусу. 91-жылы Таласка Ильгиз Айтматов менен чогуу барып калдым. Жолго Ильгиз аке үч литрлик банкага куюлган сууну алып алыптыр. “Муну эмне кыласыз, жарыктык, токойго отун көтөрүп баргансып?” дедим таң калып.

“Ээ, Табыке, бу суу жөн суу эмес, касиети башка, Ала-Арча капчыгайында бир булактан чыгат, мунсуз менде жашоо жок” деди. Кызыгып калдым. Барсам кезек көп. Элүү, алтымыштай киши флягага, челекке толтуруп алып жатышат. “Бөрөгүм, бутум ооручу, ушундан айыктым” дешет. Бөтөлкөгө куюп келип текшердим. Жарым жыл бузулбай турду. Ошол суудан “Байтик”, “Легенда” деген сууларды куюп жатабыз.

– Газдап куясыздарбы?

– Өнүккөн өлкөлөрдө айрыкча батышта эч качан сууну газдаштырбайт. Сыйлуу конокторго жөнөкөй эле суу беришет. Биз жарым литрлик, бир литрлик, беш литрлик “Легенданы” куя баштадык. Азыр чет өлкөлүктөр, элчиликтер бүт ошону алышат. Кыргыздар кекиргенди жакшы көрүшөт да, кээде “газы жок экен, бизди алдап коюпсуңар” деп кайра өткөрүшсө күлкүң келет. Ал эми ошол күмүш булактан газдалып, кыргыздарга арналып куюлган варианты “Байтик” деп аталат. Себеби күмүш булак Байтик баатырдын жашаган жеринде жайгашып, баатыр ичкен булак. . .

– Кышкысын кантесинер? Булактар тоңуп калса дейм да?

– Тоңбойт. Жаап, жылуулап түтүк салып койгонбуз. Жакында Германияга экспертизага жөнөткөнбүз.

Курамында күмүш бар экенин далилдешиптир. Адамдын организминде күмүштүн таасири абдан чоң тура. Канча, кандай тамак ичпе, сиңирип кетет. Адамдын ден соолугунун 90 проценти ичкен сууга байланыштуу турбайбы. Жакында Германияга 40 тонна суу жөнөткөнү жатабыз.

– Демек “Шорону” таштан ташка тырмышып, өйдөлөп бараткан фирма десеек болот турбайбы?

– Ошентсе да болот го. Ар бир кадамды бекемдеп турбаса шарт чыгып кетип, кайра чалкадан түшкөндөн Кудай сактасын.

– Мен муну менен кымыз өндүрүшүнө өтүп жатканыңарды айтайын дегем.

– Ооба, кымыз сатыкка бүгүн чыкты. Бөтөлкөлөргө куюп дүкөндөргө бердик. Суусамырдан бээнин сүтүн флягалап, муздатып ташып келебиз.

– Эмнеге? Кымызды табийгый жол менен сабага бышып ачиткан жакшы эмеспи?

– Кымыз чогултсаң ар кимиси ар кандай ачытат, бири кыйгыл, бири жумшак дегендей. Кыргыздар кымызга суу кошуп коймою да бар. Атайын кыдырып көрүп, жыйырма үйдүн экөөнөн гана жакшы кымыз таптык. Ошондон ачыткы алдык. Сүттү буза алышпайт, билинип калат. Уйдун сүтүн кошсо ирип кетет. Ошон үчүн сүт ташып жатабыз.

– Ыштабайсыңарбы?

– Ыштабаса болбойт экен. Кымызды ыштоонун жаңыча жолун таап алганбыз, ал бирдин сырыбыз. Биздин кымыздын келечеги абдан кең. Себеби Суусамырдай, Соң Көлдөй жайлоолор башка жакта жокко эсе. Демек биздикинде кымыз жок. Экспорттоого аракет кылабыз. Жаткан таштын алдынан суу да акпайт эмеспи, Эң башкысы - аракет.

Маектешкен
Сүйүн КУРМАНОВА

30-ЖЫЛДАРДАГЫ ПОЭТИКАЛЫК КОТОРМОЛОР

(Уландысы. Башы өткөн санда)

Албетте, 20-30-жылдары түп нускага мазмун-форма жагынан анча коошпогон эркин котормолор менен катар оригиналдын образдык маңызын, ритмикалык сүрөтүн таамай кайталоо багытындагы котормолор да жаралган. Буга эң оболу А. Осмоновдун калеминен чыккандар айкын далил.

А. С. Пушкиндин «Кышкы жол» («Зимняя дорога») аттуу кичинекей шедеври бештен белгилүү. Ошентсе да конкреттүү салыштырып көрүш үчүн анын окуу китептерге кирип жүргөн текстин (акыркы үч строфасы жок) цитаталоого туура келет.

*Сквозь волнистые туманы
Пробирается луна,
На печальные поляны,
Льет печально свет она.*

*По дороге зимней, скучной
Тройка борзая бежит,
Колокольчик однозвучный
Утомительно гремит.*

*Что-то слышится родное
В долгих песнях ямщика:
То разгулье удалое,
То сердечная тоска...*

*Ни огня, ни черной хаты...
Глушь и снег... Навстречу мне
Только версты полосаты
Попадаются одне.*

Көрүнүп турбайбы: ушул чубалжыбаган, атүгүл муун эсеби кышкыска 12 сапта татаал метафоралар, эффекттүү салыштыруулар, даңгыр-дуңгур же сырты сулуу образдык курулмалар караманча жок. Жандуу эл тилинде көп урунулган эле карапайым сөздөр менен, алардын өтө сарамжалдуу иштетилиши, орундуу жана таамай айкалыштырылышы менен улуу акын кышкы табиятка мүнөздүү табият көрүнүштөрүн да, ошо көрүнүштөр адам көңүлүнө чөктүрө турган көңүл таасирлерин да, кышкы жолдо арабачан сапар тартуунун сырткы белгилери менен ички жышаандарын да, ямщик ырынын кош маанилүү маанай-ырайын да ар кандай окурмандын кыялында дароо жанданып элестегидей, делебесин дүрт козгоудай кылып бере алган. Ырда бир да артык баш жел сөз же сезимге таасир кылбаган конкреттүү деталь, баамга сертирээк учураган сөз айкалышы, жасалмалыгы менен итиркейге тийген сүйлөм, көңүл иренжиткен элдир-селдир уйкаш жок. Баары тең өз жагында, өз ара шайкеш карым-катнашта, эң зарыл өлчөмдүү абалда турат.

Өйдөкү саптар А. Осмонов тарабынан төмөнкүдөй кыргызчаланган:

*Айлана толкундуу туман,
Жашырынат ай калкып.*

*Кең талаага муңдуу турган
Муңдуу шоола таратып.*

*Жан тажатар кышкы жолдо
Чеккен үч ат зыркырайт.
Бир дабыштуу көп коңгуроо,
Ал талдыра шыңгырайт.*

*Боордоштук үн чыккансыйт
Жамшик созгон ырынан,
Кээде эсирген сайран ташыйт,
Жүрөк ыры муң жыйган.*

*Жанган от жок, үй-караансыз,
Учсуз ак кар беттешет,
Чакырымданган жерлер жалгыз
Мени менен кездешет.*

Байкалып калгандыр, котормодо оригиналдын ритми, уйкаштык системасы, негизги идеялык уюткусу толугу менен сакталган. Таржымачы түп нусканын образдык маанисин туура түшүнүп, аны эне тилиндеги лексикалык-грамматикалык жана ырдык каражаттар менен кайталап берүүгө далалаттанган. Дегинкиси котормо ыр формасы, мазмундук элементтери жагынан оригиналдан анча алыстап кеткен эмес. Бирок ал кыргыз тилиндеги поэзиялык туунду катары орточо деңгээлге да көтөрүлүп чыга албай калган. Биринчиден, анын уйкаштары болжолдуу, жасалма, жарды. Экинчиден, анда кыргызча логикалык-грамматикалык нормаларга сыйбаган же кайчы келген сүйлөмдөр бар. «Чакырымданган жерлер жалгыз мени менен кездешет», - деген сүйлөмдү биздин эне тилибиздеги орундуу, жөндүү көрүнүш деп айтыш кыйын. Ал эми «Учсуз ак кар беттешет», - дегеничи? Мындагы үч сөз бири бирине маани жагынан дегеле коошпойт, чогуусу менен да кандайдыр бир айкынчык түшүнүк туудурбайт.

Чын-чынына келгенде, А. Осмоновдун «Кышкы жолун» А. С. Пушкиндин «Зимняя дорога» бүдөмүк көчүрмөсү деп айтышка да болбойт. Тек ал чебер музыкант тарабынан скрипкада назик ойнолгон классикалык профессионал күүнү комузда өөдүк-сөөдүк чертип бергендей бир нерсе болуп калган.

Баса, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов дагы башка классиктердин калемине тиешелүү лирикалык шедеврлердин басымдуу көпчүлүгүнүн кыргызчаланган варианттары тууралуу деле А. Осмонов которгон «Кышкы жолго» байланыштуу азыр айтылгандарды айтууга болот.

Ырас, орус классиктеринин айрым чыгармаларынын идеялык духун, психологиялык маанайын, образдык жамалын сактоо менен которуу практикасында анча-мынча ийгиликтер да болгон. Буга мисал катары А. С. Пушкиндин «Зимнее утро» деген хрестоматиялык ырынын У. Абдыкаимов тарабынан которулганын келтирүүгө мүмкүн. Ал ырдын оригиналы мындай:

*Мороз и солнце; день чудесный!
Еще ты дремлешь, друг прелестный -
Пора, красавица, проснись:
Открой сомкнуты негой взоры
Навстречу северной Авроры,
Звездою севера явись!*

*Вечор, ты помнишь, вьюга злилась,
На мутном небе мгла носилась;
Луна, как бледное пятно,
Сквозь тучи мрачные желтела,
И ты печальная сидела —
А нынче... погляди в окно:*

*Под голубыми небесами
Великолепными коврами,
Блестя на солнце, снег лежит;
Прозрачный лес один чернеет,
И ель сквозь иней зеленеет,
И речка подо льдом блестит.*

*Вся комната янтарным блеском
Озарена. Веселым треском
Трещит затопленная печь.
Приятно думать у лежанки.
Но знаешь: не велеть ли в санки
Кобылку бурую запретить?*

*Скользя по утреннему снегу,
Друг милый, предадимся бегу
Нетерпеливого коня
И навестим поля пустые,
Леса, недавно столь густые,
И берег, милый для меня.*

Бул ырда да жөнөкөй эле сөздөр, тааалдашпаган сүйлөмдөр менен табият сүрөттөлүп, тирчилик көрүнүштөрү, адам сезимдери таамай, элестүү, таасирдүү берилген. Бул ыр, У. Абдыкаимовдун, өзү атайы белгилегендей, «эркин котормосунда» төмөнкүдөй таризде чыккан:

*Чыкыроон аяз желбиреп,
Таң турат алтын нур чачып,
Уйкуда курбум мемурайт,
Ойгончу, сулуу, көз ачып.*

*Кар боройлоп, жел жүрүп,
Көрүнбөй көк түтүлгөн,
Эсинде бардыр: кеч кирип,
Түн бою бороон кутурган.
Сур булутту аралап,
Саргайыңкы ай турган.
Сен эмес белең жер карап,
Муңайыңкы олтурган.
Уктаба, эркем, көшүлүп,
Муң-кайгыңды кел, тарат.
Ак кийиздей төшөлүп,
Чагылып күндө кар жатат.
Чер токой турат карарып,
Уйку-соо чалыш калтырап.
Арчалар турат жашарып,
Бубагы күндө жылтырап.
Туйлаган суулар коо жарып,
Музда жатат жалтырап.
Жагылган меш күрүлдөп,
Күйүп жатат оозжалып.
Кирип келди дирилдеп,
Үй ичин кызгылт нур чалып...
Түшүп таттуу санаага,
Дурус-ак бирге олтурсак;
Андан көрө чанага,
Буурул бээни коштурсак.
Эртеңки жумшак кар менен
Кетелик, эркем, элирип.
Албуут чалыш ат менен
Оргон көркө берилип...
Санаа жукпай таза ойго,
Кар кетсин майда жошулуп,
Мен сүйгөн жээксиз токойго
Айталы салам кошулуп.*

Салыштырып окуганда байкалат: котормочу оригиналдын строфалык курулушун (аабааб) сактаган эмес, кайчы уйкаштуу (абаб) төрт сап менен берген. Бирок орусча тексттин маани-маңызы, идеялык духу, эмоциялык курамы таржымага кадыресе дурус эле көчүп өткөн. Баарынан жакшысы: У. Абдыкаимовдун калеминен чыккан «Кышкы таң» кыргыз тилинде оригиналдуу жаралган сыңары кабыл алынып, окуган адамга бир кыйла таасир калтырат, А. С. Пушкиндин атактуу ырынын мазмунунан кабар берет. Бул котормонун салыштырмалуу ийгиликтүү чыгып калганы ошол эле ырдын ошол эле ченде А. Токомбаев тарабынан ишке ашырылган таржыма-

нын фонунда айкын байкалат. Мына, А. Токомбаевдин «Жазгы таңынан» эки строфа:

*Күн нуру ызгаар менен кучакташты,
Соңун күн көк деңиздин бетин ачты.
Алиге үргүлөйсүң, пери затым,
Мезгил го ойгонууга, көзүңдү аччы.*

*Кечтеги, эсиндеби, жиндеп чачкан,
Кирдептир тунук көлдүн бетин баскан.
Мунарык жаш жүрөктү ичиркентип,
Кейиткен, алтын, сени уктап жаткан.*

Албетте, бул саптардын оригиналдары шайкеш саптарга мазмун жагынан да, форма жагынан да кыйыр гана тиешеси бар. Түп нусканы этибар албай, жөн эле кыргызча ыр катарында окуганда да бул «Жазгы таң» эптеп-септеп кураштырылган жармач ырдай туюм калтырат.

Арийне, орустун революцияга чейинки классикалык поэзиясынын айрым үлгүлөрүнүн татаал идеялык мазмунун, өз алдынча стилдик өзгөчөлүктөрүн, ар кыл образдык ассоциацияларын, көмүскө текстин (подтекстин) жаш кыргыз акындары чала түшүнүп же түшүнбөй, ошондон улам үстүрт, болжолдуу, кээде тетири да которуп алган, алардын тышкы сүрөттөрүн, мазмундук элементтерин, урунтуктуу элестерин адекваттуу кыргызчалаганга жашык калемдик, алсыздык кылган.

Эми биздин жаш акындардын интеллектуалдык өнүгүш деңгээлине жакын же далма-дал келген, мазмун-форма жагынан классикалык поэзиянын үлгүлөрүнө караганда алда канча жөнөкөй ырлардын орусчадан кантип кыргызчаланганын байкап көрөлүк. Маселен, Ж. Турусбеков өзү менен курбалдаш орус совет акындары А. Жаров менен А. Безымянскийдин бирден ырын көңүлүнө жагып, жеке коомдук жана адамдык маанайына үндөшүп турган себептүү эне тилинде сүйлөткөн. Бул эки ырдын кандай которулганын конкреттүү карап көрсөк, А. Жаровдун «Вечер» (1922) деген ыры оригиналында мындай:

*Стихли солнца золотые вихри,
Тонут в сумрак неуклюжих гор.
Неугомонное сердце, затихни,
Слушай звездопадный разговор!..*

*Ну, о чем, о чем распелись звезды
В синей, парусинной вышине?
Тише, тише, на подошвах гвозди,
Не шурши, шершавая шинель.*

*Видишь - в небе праздник Красной горки:
Подмигиванье, пляски и игра,
И радость, как в деревне на вечерках,
И как у комсомольцев вечера!..*

*Полно, звезды, стыдливо скрывать-ся,
Хорониться за облачный дым!
Сколько лет вам? А мне - восемнадцать!
Хорошо погулять с молодым!*

*Хорошо ночами за околицу
Выходить навстречу теплым дням
И всю жизнь веселым комсомольцем
Шествовать по солнечным путям!*

(Уландысы кийинки санда)

"Тагдыр тилдерди бири-биринен кем кылганбы?..."

"Көк жал". Бу китебим Алматыдан бийыл казак тилинде жарык көрдү. Буга чейин казак тилинде "Жанжаза" жана "Топон" романым китеп болуп чыккан. "Көк жал" казак тилинде чыккан үчүнчү китебим.

Заманыбыздын залкары, атактуу Олжас Сулейменовдун баш сөзү менен "Ата мур" басмасынан жарык көргөн бу повесть жана аңгемелер жыйнагымын тушоо кесүүсү үстүбүздөгү жылдын июнь айында Алматыдагы Улуттук китепканада белгилүү жазуучулардын, адабият чөйрөсүнүн катышуусу менен өттү.

Олжас Сулейменовдун китептеги баш сөзүн белгилүү акын Өмүрбек Тиллебаев кыргыз тилине которуп жарыялады. Өмүкеме чоң рахмат айтуу менен залкардын алгы сөзүн жарыялап коюуну эп көрдүм.

Олжас СУЛЕЙМЕНОВ,
Казакстандын эл жазуучусу

Алгы сөз

АРГЫМАКТЫН АРЫШЫ

Султан Раевди мен улуу Мухтар Ауэзовдун, Чыңгыз Айтматовдун жолунда келе жаткан жазуучу катары билем. Мухаң өз заманында түрк тамырынан тараган калемгерлердин баарына астейдил, камкордук менен мамиле кылып, чыгармаларын зерттеп окуп, өзгөчө таланттууларын тандап-иргеп СССРдин деңгээлиндеги жогорку сыйлыктарга сунуш кылып, жол баштап, жакшы адат-салт калтырган эле. Мухтар Омархан уулунун ошол жакшы салтын улантып, биз да боордошторубуздун чыгармаларына көз салып жүрөбүз. Ошондо назарымды өзүнө өзгөчө бурган арымдуу калемгер-Султан иним болду.

Габриэль Гарсиа Маркес "Жалгыздыктын жүз жылы" аттуу романын жазып бүтүп, атак-даңкка жете баштаган кезде жапырт көтөрүлгөн латын америкалык жазуучулар: "Биз испан тилдүү аалам адабиятын жасап жатабыз" деп ураан чакырганы эсте. Ал эми биз, түрк элдери, тээ көөнө замандардан бери түрк-кыпчактын теңдешсиз каухар дүйнөлөрүн бүткүл ааламга алда качан айгинелеп салган экенбиз.

Биздин мактанычыбыз- "Манас" ыры. "Илиада" менен "Одиссеяны" ырдаган Гомер тууралуу Платон: "Бул акын бүтүндөй Элладаны тарбиялады", -деген. Ошол "Илиада" менен "Одиссеядан" "Манас" дастаны -20 эсе, индия калкынын Кудайлар ааламын даңктаган "Махабхаратасынан"

2,5 эсе көлөмдүү экен. Бул көлөм гана эмес, бул менин бабаларымдын рухтуу ырдагы кеңири диапозону, эр жүрөк добушу.

Биздин ырларыбызда жер бүткөндү дүңгүрөтүп чаба турган тулпарлар бар. Ырчы, төкмө акындарыбыздын чыгармаларында ошол тулпарлардын арып-чарчабас кубаты менен улуу күчү бар. Султан дал ошондой табиятынан шер айдыңдан калемге шерт байлап туулган жазуучу. Эмесе, анын алда нерседен күмөн санап, арсар болууга акысы жок.

Бабалар ырындагы баатырлар минген тулпардай Султан Раевдин чыгармаларынан калкып алыска кете турган, алысты жакын кыла турган бүткүл ааламдык кең мейкин байкалат. Дагы бир байкаганбыз, Султандын аңгемелери баарыбызга тааныш кыргыздын алыскы айылынан, же чакан калаасынан башталат да, касиеттүү китептерде баяндалган икаялар менен далай таланттуу калемгерлер байкап көргөн маңгилик темалардын айдыңын аралап кете берет экен. Мисалга кайрылалы.

Колуңуздардагы китептеги "Аптанын бешинчи күнү" деген аңгемеде абактан жаңы бошогон бир мусаапыр сенделип калаада жүрөт. Ал эмне иштеди, кандай кылмышы үчүн түрмөдө олтурду-автор ал тууралуу тизмектеп жазып олтурбайт. Балким, кандайдыр бир чаташ ишке катышкан бечара болсо керек. Ал адам канткенде тууган жерине жетип барат. Чөнтөгүндө сокур тыйыны жок. Ар кимдин кара жумушун кылып берип, эптеп жол кире таап үйүнө кетмек болду. Анысынан эч нерсе чыкпады. Акыры уят-сыйытты жыйыштырып, жол боюнда олтуруп кайыр сурап да көрдү. Шормандай шордуунун башка айла-амалы да калбаган эле.

Кайырчылык "кесип" анын алаканына анча-мынча тыйын салды. Тилемчи ага кара курсагын кампайтып тамак ичти, ачуу суудан да ууртады. Ошентип жолго чыккан...Бирок, көздөгөн жерине жете албай, поездден түшүп калат да, көзгө сайса көрүнгүс караңгы түнгө чулганган айылдын четиндеги үйдүн эшигин билдирбей ачып кирет. Ал ууру эле. Уурунун тилеги-өзөк жалгоо. Ууру кирген капкараңгы бөлмөдө бир оорукчан адам жаткан экен. "Суу-суу" -деп кыңкыстады дармансыз дарттуу жан. Оорулуунун аркы дүйнөгө аттанар убактысы жакындап калган сыягы. Жан кыймак оңой эмес. Анын үстүнө кары эне кызы Алмаканды жана...Кудайды күтүп жаткан. Алмакан алыста эле, ал эми Жаналгыч түн каткан ууру кейпинде кемпирдин жанына келип турган. Аңгемени андан ары окуп көрөлү:

» Азирейил периште сапар чегип жүрөт дешет. Жаны кысылган, Жараткандын нур жүзүн көрүүгө ашыгып жанталашкан пенденин жанын алып, маңгилик аалам ээсинин парманын пендесине буйрутат экен

– Апа, суу ичиңиз. Мына алып келдим, -деди ууру.

Кемпирдин үнү чыкпады, анын жүзүндө тирүү адамдын эч бир белгиси калбагандай. Ууру алаканын кемпирдин оозуна такады. Алаканы да тирүү адамдын демин сезбеди. Бир аздан соң кемпирдин көзү саал ачылгандай болуп, кургап калган эринин нымдап, алсыз үн каткан.

– Бүгүн жума го...Кудурети күчтүү, о, Алла, аламын десең бүгүн ал! Мен сага ыраазымын!...

Кемпир күтүүсүздөн боюна кубат бүткөндөй буту-колун созуп, көөп калган тамырына кан жүгүргөндөй дүр эте силкинди. Арык колу менен суу сунуп олтурган уурунун

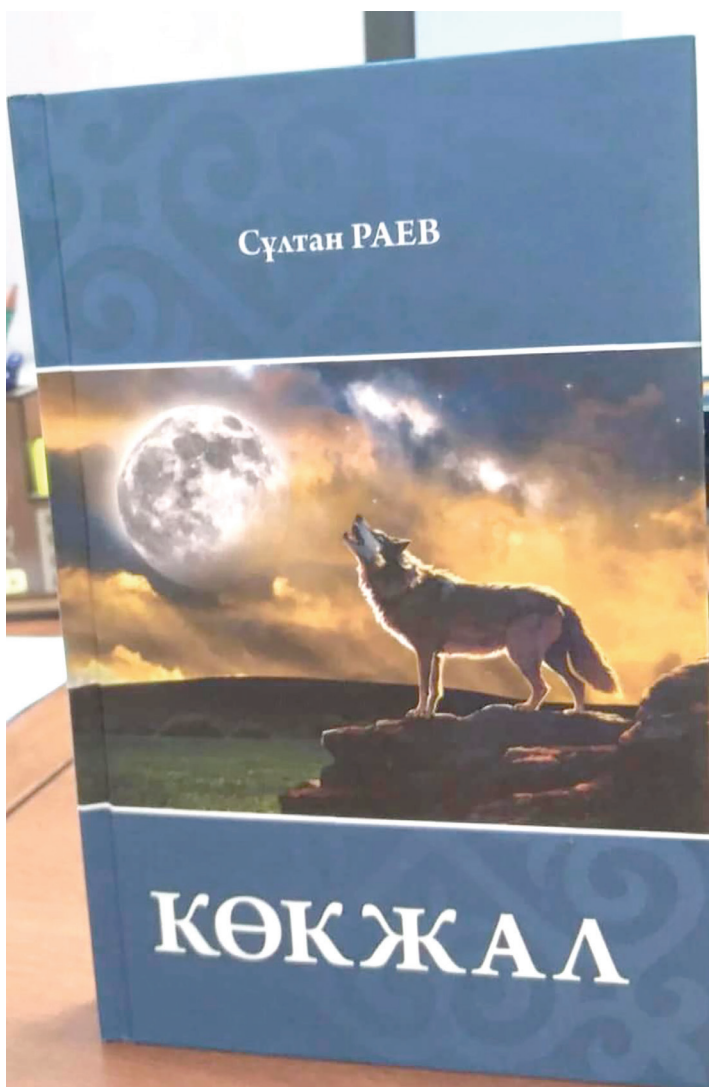
колунан шап кармай калды. Жай кармабады, тарамыштай түйүлгөн куу сөөк манжалары менен кычкачтай кысып калды. Мындайды күтпөгөн ууру бакырып жибере жаздады. Бирок, үйдө жалгыз эмес экени эсине түшүп, эрксизден оозун жаап турду.

– Келдиңби, жараткан эгем?-Кемпирдин үнү жутолуп кетчүдөй араң чыкты. -Менин күткөнүм ушул күн эле го. Ыраазымын сага! Бүгүн жума го, мен даярмын, эми жаным сага аманат, Жараткан эгем...

Азирейил периште сапар чегип жүрөт дешет. Жаны кысылган, Жараткандын нур жүзүн көрүүгө ашыгып жанталашкан пенденин жанын алып, маңгилик аалам ээсинин парманын пендесине буйрутат экен. Аңгемедеги Султандын уурусу Ууру кейпинен периште даражасына көтөрүлөт. Мына, керемет! Көөнө замандын коңулунда жаткан дүйөнү жаңылоо, жаңыртуу, эски баяндарды биздин заманга алып келип сиз менен биздин өмүрүбүзгө аралаштырып жиберүү—жазуучунун маш болгон чеберчилиги.

Султан ар бир чыгармасынын өзөгүн тээ тереңден алып, эскини жаңыга жалгап турган жазуучу. Ал өтө масштабдуу ойлонот. Аны алты материктин окурмандарына жеткире да алат. Ошондуктан мен Султанды заманы бир, адабият ааламында толгондурар темасы орток белгилүү калемгерлердин катарынан, мисалы, Орхан Памуктар жеткен бийиктиктерден көргүм келет.

Султан Раевдин жыйнакка кирген аңгемелерин жаш казак жазуучулары зор ынтаа, чын ыклас, урмат менен которушту. Түбү бир, боордош адабиятыбыздын арасындагы ушундай алтын көпүрөнүн устуну ар дайым бекем болсун.

9

Аныктама

ГАЗЕТАГА ЖАЗЫЛУУ: ИНДЕКС 68484
ЖАРЫМ ЖЫЛДЫККА БАА 779 СОМ 34 ТЫЙЫН

№10
(308)

29
10
2024

kyrgyztili@mail.ru

Рухий дөөлөттүн жышааны

Карыбек БАЙБОСУНОВ

*Тарыхий романистика
жаатында фундаменти
түптөлүп, калем
курчуп, баралына келген,
биздин замананын залкар
жазуучуларынын катарындагы
Айдарбек Сармамбетовдон
элибизге дагы бир тартуу –
“Жылдыздар жерде жанышат:
Нурдөөлөт баатыр менен
Бурулча сулуу” романы болду.*

Чыгарманы окуп жатып, көптөгөн ойлор каптады. Кыргыз элинин тагдырына келген оош-кыйыш замандар элди нечен-нечен жолу оң-солго калчап, ээрдөн оодара жаздап, топон суудай толкуткан зилзала-чалкеш замандар нечендеген электен өткөрдү. Курмандыктары көп эл болгонбуз. Укум жер үчүн башын сайып, ыйык каны төгүлгөн биздин бабалардын арбактарына таазим! “Баатырдын баатыры бар! Бири-биринен ашкан кыраандар! Ар биринин баатырдыгы өзгөчө, узак сөз, тарых. “Алтооң ала болсоң – алдыңдагыны алдырасоң, төртөөң төп болсоң – төбөңдөгүнү аласың” деген накылдай бардыгы Боромбайдын доорунда элден кылычтай суурулуп чыгып, бир туунун алдына бириккендиги менен өзгөчө, жеңилбес күч. Ар бири эли үчүн башын сайып, ат жалында куу найзасын колдон түшүрбөй жүрүшкөнү менен баатыр, нарктуулугу менен бийик. Ар биринин өзүнчө тагдыры, тарыхы элдин эсине ташка тамга баскандай өчпөс болуп жазылып калган” – деп жазат автор.

Капсалаң доорлор кыргыздын духун бир эсе сынаса, эки эсе чыңады. Элди эл кылып уюткан, чачылганда бириктирген акылгөйлөр, он душманга бири татыган баатырлар өткөн экен. Көсөмдүгү башкача, караңгыда жол чапкан, капилеттен ой тапкан, байыртадан сөз баккан бабаларыбыз күнү бүгүнкүдөй тирүү көз алдыга тартылат. Муну жаштарга айтып коюш – парз. Ал үчүн өсүп келе жаткан муундарга Төлөгөн Касымбековдун “Сынган кылыч”, “Түгөлбай Сыдыкбековдун “Бел-белес”, “Көк Асаба” сыяктуу эле Айдарбек Сармамбетовдун акелер жөнүндөгү романдары менен кошо, ушул аталган чыгармасы окуу жайлар программасына киргизилип окутулушу керек.

Булар эмнеси менен баалуу? Алардын сюжеттеринде кыргыз элдин кимдигин таанытууга жөндөмдүү касиет, өзөктүү нарк жатат. Улут баркы, калк наркы, табиятынан Кызыр даарыган мыкты чыгаандардын даңкы жатат. Тарых дүбүртүн эшите билген байыркы түптүү элдин сезимтал урпагы гана ушундай керемет жазмалды жарата алмак.

Курманбек баатыр, Тайлак баатыр, Жаңыл Мырза жана Нурдөөлөт баатыр – ар кими си өз заманында эл ичинен суурулуп чыгып, тарыхта өз ордун татыктуу ээлешкен эл сыймыктары. Автор жоруптап санап өткөн Ногой, Балбай, Өмүр, Жанек, Нурдөөлөт, Чулум, Молдо, Керек, Мыр-

за, Кыдыраалы, Баймырза, Барак, Токоной, Берикбай, Намазбек, Канай, Нусупбек, Солтонкул, Найман, Алыбек... баатырлардын кылган опол тоодой кызматы менен катар көргөн азаптары, талыкпас күрөшү акыры жемишин бербей койгон эмес! Биз, кыргыздар, Ала-Тоодой бейиш сымал жергелүү болгонбуз!

Бий, болуш элге кызмат өтөгөн берген Нурдөөлөт баатыр чек араны тактоодо, казак-кыргыз, кытай-кыргыз, орус-кыргыз мамилелерин оңго салууда эбегейсиз зор роль ойноп, кыргыз урууларынын башын кошууну өзү таандык Саяк деген уруудан баштап колго ала алганы менен барктуу.

Ал эми ургаачыдан шок чыккан, акылы зирек, ар тараптуу өнөрү менен таанылган Бурулча сулуу – кыргыздын эркин өскөн, эрктүү кыздарынын бири. Уламадан уланып эл оозунда калган ырлары аңыз болуп ырдалып, “Бурулчанын селкинчек” деп комуз күүлөрү чыгарылган табышмактуу, сыры көп үр периштедей Бурулча кыз – кыргыз аялзатынын керемет тирүүлөй үлгүсү! Ооба, ал эжебиздин тагдыры да оңойго турбаган: үлкөн каада менен куда түшүп, башын байлаган күйөөнү, тигинин мажирөөлүгүнүн айынан чанып, эр жигиттеги бийиктикти, жоомарттыкты, чечкиндүүлүктү көксөгөндүгүнүн натыйжасында, бир топ жыл

“эрин чанган кара далы” аталып, жаман атка консо дагы, өзүнүн эркин бербеген эркин куш экен. Нурдөөлөт баатырдын атын алыстан угуп, анын жашы бир топ улуу экенине карабастан, арзуусун ачык айтып, татыктуу эрге сыймыктуу жар боло алгандыгы – нукура кыргыз кызынын нагыз пакиза касиетин билдирип турат.

Бурулча кыздын эркектен кем эмес мергенчилиги, оюн-зоокту обу менен уюштуруп, жаштарга көңүл ачууга мүмкүндүк түзө билгендиги, айтканынан кайтпаган көкбеттиги жана шертке бекемдиги – жаштарга үлгү болуучу сапаттардан экендиги айныксыз.

Роман 19-чу кылымдын экинчи жарымындагы өз жерине батып-батпай көчүрүлүп келип, кыргыз жергесинен орун-очок алып алгандан кийин элдин жооштугунан, баёолугунан пайдаланып, баскынчылыкка өтүп алышкан орус оторчулары (переселенцы) Кокондун зулум бийлигинен да ашып түшкөн кордукту элге көрсөтүп киргенде, тиягынан Кытай, Биягынан Орусия чек ара маселесин элди экиге жарып, жерди камчыга ченеп бөлүп баштаганда, Нурдөөлөт сыяктуу эр азаматтар гана элди коргоого жарап беришмек.

Мезгил ушундай шерлерге тарыхый вазийпа жүктөгөн экен. 18-кылымда болуп өткөн Көл жергесинин опурталдуу тарыхы, элдин көйгөйлүү

турмушу элестүү жазылган. Ал эми өз жашоосунун эркиндигине умтулган Бурулча аттуу чын дүйнөдө жашап өткөн кыргыз кызынын образы байыртадан эле элдин ийгилиги катары бааланат!

Тарыхий романдардын автору Айдарбек Сармамбетов оторчулуктун, орустардын баскынчылык саясатынын башталышы менен катар, болуп жаткан геосаясий коогаландын түрүн байкап калган элдин көзү ачыла баштаганы да өзүнчө чоң тема катары көркөм адабияттын каражаты аркылуу ачылган.

Романдын жанрдык өзгөчөлүгүн байкаган окурман тарыхый-лирикалык эпикалык чыгарма катары кабылдаса керек. Ал эми даректүү чыгарма катары документалдык тактык менен иштелип чыгып, психологиялык жагдайлары аныкталган жазмал катары да түшүнөбүз. Автор каармандардын мүнөздөрүн ачууда ошол бир доор, эки жарым кылым мурунку калктын кулк-мүнөзүн бүгүн көрүп тургандай ачып бере алгандыгы – анын убакыт сезиминин күчтүүлүгүн айгинелеп турат. Ошол эле учурда, А. Сармамбетовдун жазуучу-романист катарында өзгөчөлүгү ушунда: ал ар бир тарыхый чыгармасын адамдарга өз орду менен аренага чыккан актерлордой режиссура менен жандуу спектакль койгондой жазат!

Даректүүлүк менен драматургиянын айкалышы окуучуну окуяларга кошо аралаштырып, чыгарманын ар бир эпизоду зиректүү окурманга кадим театрда олтургандай таасирлүү касиет бере алат. Ар бир каармандын үнү угулуп, ошол өткөн катаал замандын доошу жаңырып турат! Бул роман кадимки эле даяр киносценарий даяр болуп калыптыр десек да болот. Чыныгы адабият ушундай “тирүүлүгү” менен баалуу эмеспи!

Бурулчанын ырларынын элдин сезиминде сакталып калышы дагы жазуучунун калемине илинип, биздин заманга жеткени кандай кубанычтуу окуя! Ал эми “Бурулчанын селкинчек” деген комуз күүлөрүнүн ар кандай вариацияларын Кыргыз Радиосунун “Алтын фондунда” сакталып, көптөгөн чебер комузчулардын аткаруусунда уга калып жүрбөйбүзбү.

Биздин каалоо-тилегибиз ушул: аталган тарыхый-ли-

рикалуу роман ар бир кыргыз китеп окуучусунун жүрөгүнө жетет деген ишеним менен, китепке өлбөс-өчпөс өмүр каалайбыз. Кыргыз адабиятында ушундай бараандуу из калтырып жана элибизге улуу руханий нарк-дөөлөттүн жакшынакай мурасын тартуулап келе жаткан авторго атпай улуу элибиздин терең сый-урматы турулуу деген ишенимди айткыбыз келет.

“Таш минген бала” аттуу повесть – даана учурдун үрөй учурган экологиялык кесепеттеринин көйгөйүн айкырып көтөргөн чыгарма. Грета Тунберг аттуу шведиялык мунжу кыздын “үйүбүз күйүп атат, чондор! Биз жашагыбыз келет!” деген чакырыгына улаш, Ала-Тоонун бермети, көз жашындай тунук Ысык-Көлдүн жылдан жылга куруп бара жаткан аянычтуу абалын миң тамыры зыркырай баяндаган. Адам баласы Табият берген берекени туура пайдаланбастан, таза нерсенин пайдасын көрүп алып, ага аяр мамиле кылбастан тебелеп-тепсеп, убал-сооптон коркпой фауна менен флораны талкалап жатканы – Акырмаманды адам баласы өз колу менен чакырып жаткандай коңгуроо каккан.

Грета Тунберг сезимтал окумуштуулардын прогноз-доруна таянуу менен, адамзат бул кейпи менен жаратылышты талкалап олтуруп, тирүүлүктүн бүтөөрүнө аз гана жылдар калганын какшап ыйлап жатса (2026-жыл), чыгарманын баш каарманы Айвар аксакал жана ага жан тарткан туугандары Жерди, Көлдү кантип адамдардын жырткыч аракеттеринен коргоп калабыз деген арман менен ой жоруп жатышат. Көл үстүндө жападан-жалгыз калып, чыркырап ыйласа үнү Кудайга жетчүдөй болгон Акчардактын арманы – билген адамга сай-сөөк сыздатаар кошок сыяктуу. Экологиялык аң-сезим терең сиңмейинче, адам баласы тигил браконьер балыкчыга окшоп арам оокаты аш болбой, аягы жаман бүтөөрү – турган иш. Ал зөөкүр Айвардын ден соолугун жабыркатты, Көлдүн кусуруна калды да, автокырсыктан каза болду. Автор эскертип жатат: дүйнөдө эч ким, эч нерсе кайрымсыз калбайт! Табият эртеби, кечпи, келтирген зыян үчүн адамзатынан өч алат!

Саякбай саптар

(Улуу манасчы С.Каралаевдин
130 жылдыгына карата)

**Бакыт Баймырзаев – Ж. Баласагын атындагы
КУУнун кыргыз адабияты кафедрасынын доценти**

1.
“Толкундар мурдагыдан күчөп, демеп,
Алдыда Тайторудай бирөө келет. . . .
Карасаң көбүк чыгып, буусу чыгып,
Күшүлдөп чапкан аттай добуш берет. ”
(Ж. Садыков)

Ысык-Көл, толкусаң сен күр-шар этип,
Тоолоруң түк үн салбайт алыс кетип .
Кайкыган ак чардагың ылым санап,
Айткансыйт алда нени жакын келип .

Көл бети буулуккансыйт бууракандап,
Көп күлүк келаткандай бирөө айдап .
Көз алды болуп жаткан кубулушка
Көпчүлүк ишене албай карайт жардап.

Топ атчан толкундарды түрө айдап,
Кээсин укуруктап, кээсин байлап .
Жээкке жете келди айгай менен
Кара буу көтөрүлсө, терлер кайнап.

Ири алды кара тулпар жанды сабап
Качырат туш келгенин, катуу барат .
Тургандар карт бууданды кошо сүрөп,
Толкундар туура туштан жандай чабат.

Сары чал карт күрөңдү коштоп алып,
Салаалап саамай, жалдан жыттап алып .
Айкырып аба жара “Манас” айтат,
Айкөл шер анык өзү жатса даарып.

. . . . Сакендин сырттандыгы, буудандыгы
Сай күлүк, калың топтоп чыккандыгы .
Тулпарды, шумкарды да айрып таанып,
Кыргызда нарктуулугу, кутмандыгы .

2.
“Чын эле, кара булут каптап күндү,
Заматта жамгыр жаады, кыян жүрдү. . .
Былк этпей олтургандар жашын төгүп,
Тыңшоодо Саякбайдан чыккан үндү .
(Ж. Садыков)

Ааламда Асман ыйык, Жер да ыйык
Адамдар айтат мунун арман кылып.
Андайда Ата-Журттун арбайы деп,
Айкөлдүн эрдигинен кабар угуп .

Мындай трагедиялуу памф-
лет – ар бир эстүү адамды жа-
ратылышты коргоого жасал-
ган кулак тундурган добулбас,
шаңкыган коңгуроо.

Айдарбек Сармамбетов –
спринтер сымал тездик ме-
нен марага чуркаган күлүк
сымал, элестүү аңгеменин да-
гы чебери. Анын Урум акын
менен Үрбү сулуунун метеор
сымал жарк эткен махабатын
сөз түрмөк менен баяндаган
“Жаза же азаптуу ашыглык-
тын эзелки ыры” аттуу аңге-
меси – кыргыз элинин тарых
түпкүрүнөн берки намыс жа-
на сүйүү темасындагы баба
салтын тунук кудуктан суу
алган сымал сузуп бере алган.
Ажонун тоту куштай кулпу-
нуп бойго жетип турган кы-
зы менен акындыгы деңиздей
толкуп, сөздүн каймагын кал-
пыган кедей акындан орто-
сундагы сезим оту – жөн гана
арзуу эмес эле. Бул - жылды-
зы келишкен эки инсандын,
эки жаш жүрөктүн ысык иле-
бинен жуурулушкан Махабат
Дастаны болчу. Кыргызда
ээлтен Атанын жоопкерчи-
лиги биринчи орунга коюлуп
келгендиктен, намыс үчүн
өзүн курмандыкка чаккан
Урум акындын башын анын

атасынын моюнуна байлап
беришип, Ала-Тоосунан ку-
балашканда, эки баласы ме-
нен эзелки Энесайга жер ке-
зип кетүүгө башы оойт. Кыр-
гыздын атасы Ала-Тоо болсо,
энеси Енисей болгондуктан,
ошол тарапка аман калган
эки уулун алтай-хакас тууган-
дарга байырлап, алар менен
эл болуп кетүүгө кеңешин бе-
рип, өзү Урум баласынын ба-
шын байланган бойдон артка
кайтат. Эл чегинде, ээн ма-
зардагы булак боюн паана-
лап, акыркы деми калганча
эл менен ажо бийлиги бер-
ген жазаны өтөп жан берип
атат. Салттын күчү ушунда бе-
лем, эч ким ага “кой эми, ти-
рүүсүндө тарткан азап-тозо-
гу, көргөн шору жетти” деп эч
ким кайрылып, муназа иша-
ратын кылган жок! Бирок, Ата
намысы өз колунда калды! Эл
алдында укум-тукумдарынын
жүзү жарык болду.

Оо, эрди эр баалайт, шерди
шер сыйлайт!
А.Сарманбетовдун “Баа-
тыр-Таш баяны” аңгемеси
– жоо болсо дагы, арамдык-
тан алыс, сыйга урмат менен
жооп берген бийик инсан-
дардын мүнөздөмөсүндөй

Айтылса атпай журттун муңу терең,
Аталар демин тартпай турат белем. . .
Энелер эмиңдешип жашын сүртүп,
Жеңелер жерден башын албайт неден?

Айкөлүң элди жыйнап, хандык курду,
Таласка ордо салып, бийлеп турду .
Алп Манас көзү өткөн соң алты арамдар
Каныкей, Семетейди Букар кууду .

Манасчы ошол күндү баян кылып,
Эртеге эл мүдөөсүн аян кылып.
Кыйкырып бул мүшкүлдү айтып жатты
Кыйналып, кээде ыйлап, кээде тынып. . .

элес калтырат. Калмак баа-
тыры Нахсын менен кыр-
гыз баатыры Соно – бирине
бири кай жагынан алба, та-
тыктуу эрлер. Ошол кездерде
калмак жапырыктан көлдүк
кыргыздар жапа чегип, да-
лай кыргынга учураганы аз
келгенсип, жылына салык
төлөп турууга мажбурлан-
ган. Калмактын каны Дор-
жу өз кошуунундагы Нахсын
баатырын азыноолак жаса-
кчы-желдеттери менен бир
эсе чалгынга, бир эсе салык
чогултууга кыргыздарды үн-
дөөгө жиберип олтурат. Ар-
тында Доржуну шыкактаган
кыйды Кытайдын императо-
рунун саясаты да жатат: кал-
мак менен кыргызды бирин-
бири кырып алсызданса, же-
рин оңой басып алууга шарт
түзүлмөк.
Кыргыздардын согуштагы
айлакердигин, тактикалык
даярдыгынын мыктылыгын,
тайманбас эр жүрөктүгүн
билген Нахсын астейдил ке-
лип, жасактары менен өргүй
олтурганда, алыстан заңкай-
ган Соно көрүнүп, бирок жа-
кын бастырып келген эмес.
Качан жасактар тестиер же-
тим баланы кармап алып,
сабап суракка алып кириш-
кенде, Соно келип, аларды
уяткарган: “алыңар жеткени

ушул каргадай бала болсо,
кыйратыпсыңар” деп.

Соно Нахсындын көзүн
ачып артка кайтарып жа-
тат: төрөңдүн буйругун ат-
карып, нечен элдин канын
төккөнсүң, алган мөрөйүң
не, биз укум жер үчүн акыр-
кы кыргыз калгыча туруп
берүүгө даярбыз. Ал эми са-
лык чогултууга силердин эч
акыңар жок. Анда өзүңөр кол
салып, кыргынга учураткан
калктын төгүлгөн каны үчүн
кун төлөгүлө деген чыяктуу
жүйөөгө эстүү Нахсын жы-
гылбай койгон эмес. Бирок
буйругу аткарылбаганды-
гы үчүн хан Доржу анын ба-
шын алдырып тынды. Бул
өлүм болбой коймок да эмес!
Ошону билип туруп, Нахсын
эрдик кылды. Кыргыздын
жалгыз баатырынан сүрдөп
качкандык эмес, баатырды
баатыр сыйлап, жөн жаткан
элдердин канын төкпөөнүн
аракети болгон. Мына ушул
эрдиги үчүн сыйга сый, сыр
аякка бал болуп, эки элдин
ортосунда согуш токтотул-
са керек.

Аялзатынан башкача сүр-
дүү, жаалына келсе, эч ким-
ди аябаган кадимки датка

Жарышып Аалам менен Адам сыры
Жардашып, аяк серппей угуп муну .
Көпчүлүк кан Манастын эрдигине
Баа берип, баш көтөрбөй муюп туру .

. . . . Асман да билген өңдүү элдин датын,
Айланып, алай-дүлөй, төгүп жашын. . .
Күркүрөп, чарт жарылып, нөшөр куйса,
Сакем да сайрап айтат айкөл наркын. . . .

(Уландысы бар)

Түгөнбөс байлыгыбыз

Жыргал Султанова
БМПИнин Эне тили
жана адабияты
ПЦКнын жетекчиси

*Канча доорду басып
өтүп толукталып,
такталып пайда болгон
эл чыгармачылыгы
-элдин акыл-эсинен,
эмгегинен, турмуштук
тажрыйбаларынан улам
жаралган. Элдик ыр-
күүлөр, дидактикалык
чыгармалар, дастандар,
чечендик өнөр тынымсыз
өсүп-өнүгүп олтуруп,
элдин руханий дүйнөсүн
калыптандырды,
тилибиздин бүгүнкү
деңгээлге жетишине негиз
салды.*

Топтолгон асыл мурастар элдин байлыгы, сыймыгы болуп, бүгүнкү күндө кыргыз тили Мамлекеттин тили деңгээлине жетти.

Тилибиздин мамлекеттик тил макамын алганына быйыл 35 жыл

толду. Мамлекеттик тил күнү Т. Эрматов атындагы БМПИде да чоң салтанат менен белгиленди. «Улут наркы- улуу тил» аталышындагы иш чарада кыргыз тилине салым кошкон инсандар тууралуу слайд көрсөтүлүп, таанымал акындардын эне тилге арналган ырларын көркөм айтуусу, «Манас» жомогунан үзүндүлөрдү айтуу менен бирге улуттук ыр-бий жана кыргыз күүлөрү жаңырды. Майрамдык салтанатка окуу жайдын окутуучулар курамы жана студенттер катышты.

Т. Эрматов атындагы Бишкек музыкалык-педагогикалык окуу жайы жаңы окуу жылында институт статусуна ээ болду. Эң алгачкы иштердин бири иш кагаздарынын мамлекеттик тилде жүргүзүлүшүнө басым жасалды. Директордун демилгеси менен «Орус тилдүү студенттерге кыргыз тилин үйрөнүүдөгү маселелер» аттуу аңгемелешүү Мамлекеттик тил боюнча сабак берген окутуучулардын жана студенттердин катышуусунда өткөрүлдү. Аңгемелешүүдө студенттердин ой-пикирлерин угуп, алардын мамлекеттик тилди терең өздөштүрүүсүнө карата «Кыргыз тилин үйрөнөбүз» аттуу атайын тайпа

ачылды. Бул студенттер үчүн мамлекеттик тилди өздөштүрүүсүнө чоң жардам болуп калды. Анткени студенттердин тилди кеңири билүүсүнө окутуучулар менен сабактан сырткары да жолугуп турууга шарт түзүлдү. Ушундай эле иш чаралардын бири КРнын билим берүү жана илим министрлиги менен бирдикте «Мектепке чейинки билим берүүдө кыргыз тилин өнүктүрүү маселелери» аттуу семинардын өткөрүлүшү да мамлекеттик тилдин бала-бакчаларда окутулушуна арналды. Анда бала-бакчада кыргыз тилин өнүктүрүүнүн маселелери, көйгөйлөрү талкууга алынды. Ошондой эле студенттердин сөз байлыгын өстүрүү, ой жүгүртүүсүн калыптан-

дыруу үчүн Роза Отунбаеванын Демилгеси Эл аралык фонду демилгелеген жаш акындар Канат Таалайбек уулу менен Максуда Ормонованын (24. 09. 24) поэзия жана «Бүгүн бизге Жоомарт керек» (2. 10. 24.) адабий кечелери абдан кызыктуу өттү.

Жетекчинин мамлекеттик тилге маани берип, институтта мындай иш чаралардын баймабай өткөрүлүшү келечек муундардын эл байлыгы болгон тилди мыкты өздөштүрүүсүнө өбөлгө болууда.

Эне тилин жаш муундарга жеткирүү, өнүктүрүү максатында Таштан Эрматов атындагы БМПИ тарабынан Мамлекеттик тилдин үч айлык планы түзүлүп, анын алкагында иш ча-

ралар өткөрүлүп жатат. Үч айлыктын алкагында белгилүү инсандар жана жаш акындар менен жолугушуулар, көркөм окуулардын адабий кечеси, математикалык таймаш, тил тууралуу окуу китептеринин көргөзмөсү, концерттик программалар, студенттер арасында интеллектуалдык оюндарды өткөрүү белгиленди. Баарынан да студенттер үчүн дагы бир жаңылык «Жаш калемгер» адабий ийриминин түптөлүшү болду. Мындай жакшы саамалык келечек муунду өз эне тилин сактоого, өнүктүрүүгө, баалоого, урматтоого чакырат жана көркөм сөздү баалагандардын саны арбып, жаштарды шыктандыруу менен ишеним жаратат.

Кыргыз тилин өнүктүрүүдөгү дагы бир жагдай: биздин азыркы жаш муун каалаган тилди үйрөнүүгө артыкчылык ала алышат, окутуу орус, англис тилдеринде жүргүзүлгөн тайпаларда кыргыз тилинин окутулушуна өзгөчө көңүл бурулууда. Жаштардын тил үйрөнүүсүнө тоскоолдук жок. Канча тил билсе, ошончо дил билет. Бирок эне тилин же мамлекеттик тилди билүү ар бир Кыргызстандык жарандын парызы экенин унутпаганы дурус.

Тилди билүү өз ара мамиле, алака түзүүгө, кызматташууга, мамлекетибиздин келечекте дүйнөлүк интеграцияга киришине шарт түзөт. Бирок, ошол эле маалда келечектеги жаштарыбыз эне тилин билүүгө, сөз маданиятын үйрөнүүгө, улуттук каада-салттары менен үрп-адаттарын, улуттук рухий-дөөлөттөрүн урматтап баалоого калыптанып, аны Мекен алдындагы жоопкерчилик жана дайым аркалаган милдети катары ишке ашырууга тийиш. Бул үчүн институттун жалпы жамааты биргелешкен иш аракетин жүргүзө бермекчи.

Мыйзамдагы терминдер талкууда

Ош шаарында “Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарында колдонулган терминдердин маселеси” аттуу илимий конференция өтүүдө

2024-жылдын 16-октябрда Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссияга караштуу Кыргыз энциклопедия жана терминология борбору тарабынан Ош мамлекеттик университетинде “Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарында колдонулган терминдердин маселеси” аттуу илимий конференция өтүүдө.

Конференцияга Улуттук комиссиянын төрагасы Мелис Мураталиев, жергиликтүү бийлик өкүлдөрү жана университеттин профессордук-окутуучулук курамы, окутуучулар катышууда.

Конференциянын жыйынтыгында резолюция кабыл алынат.

“Кыргыз Республикасынын Мыйзамдарында колдонулган терминдердин маселеси” аттуу илимий конференциянын баяндамачылары:

1. Ибраимов Азимжан Жаманаквич – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппаратынын Котормо, редакциялоо жана лингвистикалык кызмат бөлүмүнүн башчысы. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында колдонулган терминдерди которуу жана бирдейлештирүү маселеси.

2. Бактыгулов Кадаңбай Бактыгулович – Техника илимдеринин кандидаты, доцент. Кыргыз Республикасынын архитектура, курулуш тармактары боюнча ченемдик-укруктук актыларда атоолордун мамлекеттик тилде колдонулушу.

3. Кадыров Ысмайыл Кадырович – Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссиянын алдындагы Кыргыз энциклопедия жана терминология борборунун Терминология жана ономастика бөлүмүнүн башчысы. Кыргыз Республикасынын Салык кодексиндеги айрым терминдер тууралуу.

4. Абдырай уулу Асылбек – Кыргыз Республикасынын

Мамлекеттик салык кызматынын Ош шаары боюнча башкармалыгынын башкы инспектору. Салык мыйзамынын аткарылышын көзөмөлдөөдө мамлекеттик тилдеги терминдердин колдонулушунун орду.

5. Орозакунов Айбек Эмилович – Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Башкы штабынын мамлекеттик тил жана редакциялоо бөлүмүнүн башчысы. Ички иштер органдарында колдонулган терминдердин өзгөчөлүгү.

6. Мамаев Түгөлбай Мамаевич – Ош мамлекеттик университетинин медицина факультетинин коомдук саламаттык сактоо кафедрасынын профессору, медицина илимдеринин доктору. Саламаттык сактоо тармагында медициналык терминдерди которуу жана колдонуу көйгөйлөрү.

7. Султаналиев Ишенбек Шаршекеевич –

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз тил илими кафедрасынын доценти. Иш кагаздарындагы терминдердин бирдейлештирүү маселеси.

8. Саалаев Жедигер Ибраимович – Кыргыз Республикасынын Улуттук жазуучулар союзунун Адабий фондунун директору, юридика илимдеринин кандидаты. Баш мыйзам жана башка ченемдик-укруктук актылардагы терминдердин бирдейлик маселеси.

9. Джаанбаев Сейитбек – Кыргыз Республикасынын Билим берүү академиясынын үзгүлтүксүз билим берүү лабораториясынын жетектөөчү илимий кызматкери. Билим берүү жөнүндө мыйзамдардагы терминдердин абалы.

10. Эшбаев Абдасбек Асылбекович – С. Б. Данияров атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу институтунун түштүк филиалынын “Педиатрия адистиктери” кафедрасынын доценти, медицина илимдеринин кандидаты. Медицинада терминдерди колдонуу өзгөчөлүгү.

11. Орозов Жаркынбек Жунусович – Ош мамлекеттик университетинин тарых-юридика институтунун кылмыш-жаза укугу кафедрасынын доценти, юридика илимде-

ринин кандидаты. Юридика тармагында терминдерди колдонууда, кыргыз тилине которуудагы айрым бир проблемалар.

12. Джапанов Аттокур Асаналиевич – Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин Медициналык факультетинин коомдук саламаттык жана саламаттык сактоо кафедрасынын профессору, филология илимдеринин кандидаты. Кыргыз тилинин актуалдуу маселелери.

13. Чаңов Уланбек Сагыналиевич – Кыргыз Республикасынын Коргоо министрлигинин иш башкармалыгынын Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана лингвистикалык экспертиза бөлүмүнүн башчысы. Азыркы учурдагы аскердик терминдердин жасалыш жолдору.

14. Абдыкадыров Санжар Кубатович – Ош мамлекеттик университетинин бизнес-информатика жана экономикадагы математика кафедрасынын доценти. Адистерди даярдоодо экономикадагы терминдерди которуп колдонуудагы көйгөйлөрдүн абалы.

“Бактылуумун дебесем кара башымды жебейминби”

Кыргыз эл жазуучусу
Качкынбай ОСМОНАЛИЕВ:

Көрөнгөбүз түгөнүп, көөдөнүбүз бөксөрүп, дымырап отуруп калганыбызда дуулдаган, зуулдаган шамалдай Качкынбай Осмоналиев капилеттен редакцияга кирип келчү. Күлмүндөгөн көзүндө табышмактуу сыр ойноп, баарыбызды кыдырата карачу да, “силерге бирдеме айтайын дедим эле, кыздар бар турбайбы” дечү. Октурулуп келип саамга аярлай калган дайрадай болуп. Айтылчу сөз айтылып калсын деген ойдо эшикке чыгаарым менен артымдан дуу каткырык шыпты көтөрүп кете жаздачу. Кадимки “Көчмөндөр кагылышынын” автору эмне дегенин уга албай ошондо эсим оочу.

Эми минтип ортодон далай жылдар агып, кыргызга опол тоодой эмгек өтөп, улут уңгусун, көөнө тарыхын, таптаза тили менен нукура дилин калтырып кеткен улуу калемгердин кызы Ырыс экөөбүз эскерип отурабыз.

– Атам Жоомарт Бөкөнбаевди абдан жакшы көрчү экен, өзү да чыгармачылыгын ырдан баштап, кийин кара сөзгө өткөн да. Айтып калчу, чачымды Жоомарттыкындай тармалдагып, тиш салдырып, “Ала Тоонуң” алдында нары- бери басам, өзүм куйкум эле жыттанам. Акынмын деп өзүмдү кыйын сезип, көбүрөөк киши көрсө экен дейм, деп күлүп алчу. Ошентип кол жазмаларын эки жип сеткага толтуруп салып алып Түбөлбай Сыдыкбековдукуна келбейби. Ал киши “ балам, кое тур эми, шаарга келип эле “даңк” этип чыга калсаң апаңдын жүрөгү жарылып кетпесин” дептир.

– **Кайсы бир окуу жайын бүтүргөнбү?**

– Атамдын төрт класс эле билими бар болчу да. Ошон үчүн “ мен билбегенди билишсин” деп баарыбызды орус бакчага, орус мектепке бериптир. Анан бизде кайдагы кыргыз тил? Анткен менен атам менен апам үйдө өңчөй кыргызча сүйлөшүшчү, ошолордун баары эле кулак-мээге сиңе берет экен. Азыр эми жумуштан нукура эски сөздөрдү айтып калсам чогуу иштегендер таң калып калышат.

– **Качкынбай агай үйдө кандай ата эле?**

– Чоң атам эң эле сулуу киши болгон. Кичине көйрөң да болсо керек. Аяк-биякка көп кетип чоң апам балдарын өзү жалгыз багып калчу экен. Энесинин жанында жүрүп, түйшүк тартканын көргөндөн болсо керек, аялдарды көп аячу. “Бул байкуштардын түйшүгү көп “ деп урматтап өзгөчө мамиле жасачу. Ошон үчүн болсо керек, апама да мамилеси башкача эле. Тамашалап: “менин өңүм мындай

болсо да, карагылачы, аялымдын буту түп- түз “ дечү. Бала дегенде тим эле өлүп калчу. Баягы ЦКга жамандап кат жазышкандан кийин жумуштан чыгарылып, ишсиз калганда үч сменде иштеген апамды аяп, кадимкидей алжапкычты тартынып алып, ашканада оокат кылчу. “Аялдын жумушу, сен жасашың керек” дечү эмес.

Ошентсе да атамдын бир кайгырып, кабак бүркөп, наалыганын көргөн жокмун. Жаркылдап, жайдары жүрчү. “Акча жокпу? Таап келем, силерди нансыз калтырбайм” дечү. Атам киргенде үй бир башкача болуп кетчү. Бирдемкелерди айтып, барыбызды күлдүрүп, жаркылдап эле турчу. Кабак бүркөп, үнүрөңдөгөндөрдү жаман көрчү. Аялдарды укмуш туурачу. Апамдын көйнөктөрүн кийип, жоолугун салынып, ушакчы аялдарды туураса күлүп атып ичегибиз түйүлчү.

– **Бул кишин чыгармачылыгынан кынтык издегендер көп эле болсо керек. Көрө албагандар болгонбу?**

– Аларды бизге билгизчү эмес. Атамдын бир өзгөчөлүгү- кечиримдүүлүгү болчу. Борбордук Комитетке кат жазып, бүт турмушун өзгөрткөндөрдү да кечирген да. Мен ушул мүнөзүнө суктанам. Бул деген укмуш касиет эмеспи, кечире билген. Ошон үчүн таптакыр оорубаса керек.

Доктур, дары-пары дегенди билчү эмес да . Кек сактамай деген жок. Ошонусуна эмдигиче таң калам. Адам деген жашы өткөн сайын жакшы жагына ыктайын, жаман нерселерден арылайын дейт го, ошону ойлосо атамдай болгум келет.

– **Кеткендер бизге бир нерсесин калтыра алса атаңдан эмнесин сурайт элең?**

– Албетте, талантын. Кээде өзүм да жазгым келет. Бирок. . . жок да. Талантты Кудай берет тура, тил болсо эне-нин сүтү менен берилет экен. Жазгым келет, бирок атама алып аябай кыйналам. Жогорку Кеңештин пресс кызматынан редактордук-басма бөлүмүнө барбадымбы. Кыргызчадан орусчага мыйзамбы, токтомбу, которуш керек, баягы сөздөр кулак мээге сиңип калганы азыр мага жардам болуп жатат. Атаман

сурасам төрт нерсени-талантын, тилин анан кечире билгенин, жайдарылыгын сурамакмын.

– **Агайдын жашы жети-мишке жетпептир да?**

– Үч жылдан кийин жети-мишке толوم, Батыш (апамды ушинтип койчу, өз аты-Фатима) экөөбүздүн баш кошконубузга элүү жыл толот, чоң той кылам” деп үйдү ремонттогонго сырларды алып койгон.

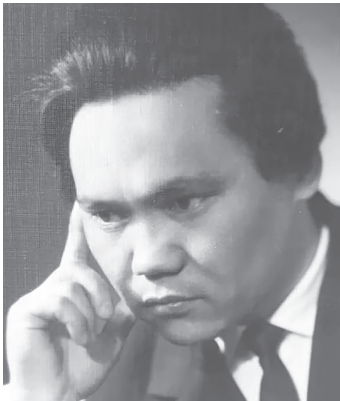
– **Эмнеден кетти анан?**

– Жүрөк оору (сердечная недостаточность) деп коюшту. Чынында заарасы чыкпай, простатит аденома болуптур. Анысын апама да айтпайт. Заара чыкпаса шишип-көөп, өйдөлөп отуруп жүрөктү кысат да . Ошону жүрөк оору деп коюшуптур. Чынында заарасы денесине тарап жүрөгүнө чаап кетти.

– **Доктурга көрүнбөптүрбү?**

– Спецке жатты. Жөн эле врачтарга кайрылса тез арада бирдеме кылышмак да. Үч күндүн ичинде туура дарыласа натыйжа болмок да. Тигилер болсо суу челкилдеп алып келишсе “жүрөк” деп дагы глюкоза куюшуптур. Ого бетер суу көбөйбөйбү. Врачтардын сабатсыздыгы эле себеп болду. Ошондо бир гана жаш врач жигит “ катетр коелу” десем атам “сен жаш экенсиң, чукулабай эле койгула, меники эми болоору болду” деп коюптур.

Апам айтат: “мен жанына кирсем “Батыш, сени көрсөм эле ыйлагым келет, чыгып турчу” деп ал эмес керээзин да айтпай кетпедиби. Өзү деле мындай болооруна ишенбесе керек, биз андан бетер. Өмүрү оорубаган киши кантип. . . деп эле калдык. Мен алтынчы августа кеттим, Көлгө. Кетээрде көгүлжүм жибек жоолук сатып алдым эле. Сууга түшүп жатканда ошол жоолугумду жоготуп алдым, байлоодон качан, кантип чечилип калганын билбейм, айтор издеп таппай коюп, ичимен “баш кийимди жоготпош керек эле “ деп кыжалат болуп калгам. Көрсө ошондо эле атам кыйналап жаткан окшойт. Сегизинде каза болуп атпайбы. Кетээрде байкасам бутунун башы шишип калыптыр болчу. “Ата, эмне ичиң мынчалык катуу?” десем “ичим эле күйүп жатат, муздак айран же жүзүмдү

муздатып бергилечи” деди. Жанагы уулар күйгүзүп жатат, да ичти. Болбогон эле жерден кетип калбадыбы. Эч кимдин оюна да келген эмес. . . Азыр айтып жатышпайбы, алтымыштан өткөндө ар бир экинчи эркекте болот экен мындай аденома.

– **Кандай иштетчү эле?**

– Көбүнчө түн ичинде иштетчү. Биз көпүз да, анын үстүнө квартирадан квартирага көчүп конуп жүрүп, алтынчы кызына сегиз ай болгондо араң үч бөлмө үй алдык. Көчүп барганыбызды кийин бир орус кошуна айтып жатпайбы: “машинеден жалаң эле балдар анан таңылган китептер түштү” деп.

Ошончо баланын түйшүгү, же башка түйшүктөр таасир этчүбү, кээде өзүнө өзү “эркиндик “ берчү.

Андайда “ ата, чачыңан көп жумушуң турбайбы, кайда жүрөсүң?” десем – “кызым бияк иштеп атат” деп башын көрсөтүп койчу. Анан “Качыке, болду, “ деп өзүнө өзү айтчу да. Мончого түшүп, физкультура ойноп, “болду, Качы абаң иштейт “дечү. Иштеп атканда бирөө кыңк этип, же коңгуроонун үнүн укса же бирөө келсинчи, “энеңди” деп кубалачу. Болду. Башталдыбы, куюла берет экен да, жазып гана үлгүрүш керек. “Бүттү. Качы абаң иштеп атат, Качы абаң иштейт “ деп өзүн өзү камчылап отурчу. Туйлап, басып жүргөндө карап калсаң, “мен уй белем, сааса эле сүт бергендей? Толготуп атам” дечү, анан бир отурганда токточу эмес. Бүттү. Жымжырт. Чымын да учпайт. Баарыбыз уктап жаткан жымжырттыкта отурчу. Кээде акырын артынан келип, кучактап, бетинен өпсөм уялып кетчү. Эски киши да, чекти билчү. Биз болсо апама караганда атама жакын болчубуз. Бир нерсе сатып алсак да, ооруп калсак да атама айтчубуз. “Ата, чачым өсүп кетти, кырктырайынбы? “ десем “устара менен эле алып сал” дечү. Таарынтып катуу айтчу эмес, бирок каймана кебинен эле түшүнчүбүз.

– **Чыгармасы бүткөндө сүйүнсө керек?**

– Ой айта көрбө, баягы Пушкинчилеп “Ай Качы абаң! Качы абандын тили-шөкөлат! Менин баркымды билбейсиңер, көрөсүңөр го, кыргыз тилди менин китебимен издеп каласыңар. Үйүмдө эле баркым жок, эшикке чыксам “Качыкелеп” турушат деп койчу. Өзүнүн баасын өзү билчү. Башкасы бир тең. “Көчмөндөр кагылышы” бир тең. Атам ушунусу менен эли журтуна бирден бир бараандуу эмгек калтырды.

Айткандай эле азыр нукура кыргыз тилин атамдын китептеринен таап жатабыз. Мен өзүм “Көчмөндөр кагылышын” карандаш менен сызып окуп, “Муңду” бүттүм. Кыргыз тилин даана билгендер түгүл, орусча окуган мен да кадимкидей рахаттанып, духовный канааттануу алдым.

Ушундай ойлор, ушундай сүйлөмдөр! Ал образдарды кимден алганын билем да. Кээде отуруп ыйлайм, ат чабыштагы Дааныштын небереси дегени –өзү да. Бала кезинде ат чабышка катышып, далай утуп чыгыптыр. Аттарды көрсө “ананайын” деп толкунданып кетчү.

– **“Көчмөндөр” өзгөргөн дешет, ошо чынбы?**

– Семенов-Тяньшанский жөнүндөгү килейген бир бөлүгү табылбай жатат. Биринчи китеби чыгаарда Кеңешбек Асаналиев “ ушу бөлүктү алып сал, ансызда антирусский” деп жатышат, китепти чыгарбай коет, китеп чыксын, андан аркысын заман көрсөтөт” дептир. Заман көрсөттү, “Көчмөндөр” он жыл сейфте жатты. Китеп чыкканда “Усубалиев чакырып, маңдайымдан өптү “ деп барбандап сүйүнүп келиптир. “Ата, ошол эле киши 25 жыл кабыл албай койбоду беле?” десем “кой балам, антпе” деп койгон.

– **Басыла элек китептери барбы?**

– Атамдын өмүрүндө Үркүндүн эң чоң мааниси бар болчу. Материал чогултуп архивдерде далай жыл отурган. Архивдеги документтерди карап чыкканда биринчи чачына ак кире баштады. Кийин дагы барып, алиги окуган документтерди таппай калыптыр. “Көп материалдарды алып салыптыр” деди.

“Ата, балким туурадыр, “Кайран элди” көргөндө кандай кан дүргүйт, улут аралык араздашуу болуп кетиши ыктымал деп жатышат. Балким алар кимдир бирөөнүн саясий атагы үчүн пайдаланылат” дегем.

Андан башка “Оор жылдар” деген чыгарманы жазды. Сталинден баштап Горбачевдук кайра куруу, Акаевдин заманына чейинки кыргыз турмушу документалдуу чагылдырылган.

“Кыргызстан” басмасында эки жыл жатты. Андан чыкпай, “Учкун” басмасына бердик. Анда да басылган жок. Ошо бойдон жатат. Электрондук вариантын жасап койгом. Демөөрчү болсо чыгарсам дейм. Өзүнүн 80 жылдыгында (1, 5 жыл калды) жок дегенде “Оор жылдар” чыкса жакшы болот эле.

– **Эмгенинин үзүрүн көрүп калдыбы?**

– Жаңыдан эле өзү айтмакчы “өх!” дегенде кетип калбадыбы. Бирок бир жолу Тенти Орокчиев “Эл жазуучусуз, өзүңүздү бактылуумун деп ойлойсузбу?” деп сураса “ Бактылуумун дебесем- кара башымды жебейминби, менин ойлогонумдун баары эле ишке ашпадыбы” дебедиби. Ишке ашты дечи, бирок карандай мээнет, опол тоодой эмгек, кыйын кырдаал аркылуу келгенин мен жакшы билем.

Шамалды көргөнсүзбү?

Карыбек БАЙБОСУНОВ

Ата-бабалардан калган, бирок унутулуп кеткен бир логикалык табышмак бар: “Көзгө көрүнбөйт, бирок кыймылдайт жана баарын кыймылдатат”. Жандырмагы ШАМАЛ. Кыргызың деле кыйын философ-натуралист болгон эй!

Адамдагы касиет - АКЫЛ-ЭС деле көзгө көрүнбөйт, бирок баарын жасайт, көп нерсени кыймылга келтирет жана өзгөртөт. Ушундай ойлом фокустарын көп мисал келтирип дарс окуган Татьяна Черниговская деген Санкт-петербургдук психолог айым адамдын болмушун көп жыл бою илимий жактан изилдеп келет. Ал эми ой жүгүртүү эксперименттеринин айрым аспектилерин гезиттин жалпак тилине салып, “шамал” метафорасын колдонуп, кыргыз тилинин айрым маселелери менен байланыштырайын деп ушул макаламды баштап олтурам.

Эң оболу, Тил деген эмне? Ушул суроого абстракттуу аудиториядагы шарттуу “окуучулардан” жооп издейличи. Кана ким жооп берет?

- Баймат: Байланыш каражаты.
- Макул.
- Ташмат: Улут намысы.
- Макул.
- Эшмат: Элдин ким экендигин таанытуучу карым-катнаш каражаты.
- Макул.
- Кошмат: Мамлекеттин руханий

- таяныч-тиректеринин бири.
- Макул.
- Саламат: Бабалардан калган тарыхый мурас.
- Макул.
- Карамат: Ар бир улуттун иденттүүлүнүн күзгүсү.
- Макул.
- Сармат: Тил – бул улуттук ойдун ачыгычы.
- Макул.
- Бегмат: Өз эне тилин чанган киши – даана маңкурт!
- Таппасаң сыйпалап кал! Буга да макул.

Шарттуу “мударыс” катары баарына шарттуу түрдө “5” койолу дагы, шарттуу далилге өтөлү.

Эгер адамдар байыртан берки КАЛК катары сакталып, ЖУРТ катары кандайдыр бир аймакты ээлеп, жер-сууга ээлик кылып, өз чарбасын жүргүзүп келсе, демек, ошол УЛУТ болуп бириккен инсанаттардын конгломерациясы (ЭЛ) – өз жашоо шарттарын жөндөп алган, климатка жараша, географиялык тилкеде жекелик ордун аныктап, экономикалык жана саясий ордун бекитип алган жана руханий мурастарын сактап келе жаткан оригиналдуу феномен экен да! Өз жерин душмандардан сактап калуу үчүн каруусун казык, колун кылыч кылып, ата-бабаларың ыйык канын төгүп келгендигин андабасаң, анда кимсиң?

АДАМ баласы дагы, ЭЛ-ЖУРТ дагы тарыхый-табигый кубулуш катары баамдалуу керек. Ошол көп кылымдар бою жаратылган ЖАРАН уюму – коом – эне тилсиз биригип оокат кыла албасы белгилүү. ЭНЕ ТИЛ менен АТА САЛТТАРЫ элди сактап, ар бир жаранды коргоого алып, ал эми МЕКЕН ар бирибизди уялаш кылып башыбызды кошкон маанилүү каражат болуп саналат экен. Жогоруда мисал келтирилген Шамал менен акыл-Эс сыяктуу эле Тил дагы колго кармап, көз көрбөгөн улуу дөөлөт катары сыйурматка татыктуу экендигин унутпаган эл гана башка алыс-жакын калктар менен теңата болуп дооран сүрө алат. Эне тилинен айрылган улут кор болуп, башкаларга кул болуп, акы-

ры тебелендиде калып жок болуп кетээрин бала-бакырларга жетиктүү каражаттар менен түшүндүрүү кажет. Ушул нерсени айрым мекендештерибиз анча элес албастан, тилге үстүртөн гана эмес, кор мамиле кылып келе жаткандыгына баарыбыз күбөбүз.

Кыргызда улук макал бар: “Эмнени кор кылсаң, ошого кор болосуң”. Тилге бизчелик кесир мамиле кылган элде өздөрү четинен запкы тартып келген жана ошондой болуп жатат. Табят берген ырыскы-дөөлөттөр - Жер, Суу, Аба, ал эми Кудай берген касиеттер – Тил, Руханият, Салт жана кылымдар бою элди бийиктеткен Нарк. Ушул феномендерди ыйык тутуп, аздектеп алсак, келечек биздики. Негиизи, Кыргыздар бир чети байыртан өзүн салттары, тил маданияты менен сактап келген болсо, кийин бир кылым ичинде өз касиетин тааныбай, айтылган ырыскы-дөөлөттөрдү кор кылганын токтотпогон кесири көп калкка айланьпыз! Ошондуктан, залкар акыныбыз Шайлообек Дүйшеевдин интерпретациясындагы байыркы Кетбука даанышмандын “Сак болгун” аттуу ыр-нускамасы ар бир мектептин жана ЖОЖдордун идеологиялык тактасында бадырайып илинип турушу жана “Адам жана коом” сабактарында чечмеленип турушу ылаазым.

Ар бир аймактын өзүнчө микромаданияты, аймакка тиешелүү ырым-жырым салттары менен бирге, диалекттери бар. Алар калкты ажырымга эмес, ширеткич касиетке ээ болушу кажет. Тил жана салттар ошонусу менен бай. Айталык, Төлөгөн Касымбектин, Абдиламит Матисаков менен Топчугүл Шайдуллаеванын калеминген жаралган Ош-Жалалабат, Баткендин ширин сөздөрү менен Чыңгыз Айтматов менен Түгөлбай Сыдыкбековдун темирдей уюган “түндүк” диалектилери – жалпы адабий тилибиздин казынасы эмей эмне. Өз алдынча тарыхый жана лингвистикалык табылгаларды ачкан энтузиасттар Дастан Сарыгулов менен Чоюн Өмүраалы уулунун эч кимден бир тыйын сурабай бүтүрүп жаткан орошон эмгектери улут дөөлөтү эмей эмне!

Тил менен экономиканын эриш-аркак өнүгүшү – социалдык прогрессти ылдамдатат. Үстүбүздөгү кылымдын ушул 20-чы жылдарынын башынан бери акырындык менен болсо да өрүш алган экономикабыз улуттук тилге оң таасирин тийгизбей койбойт. Акыркы мезгилдеги Мамлекеттик катчы Сүйүнбек Касмамбетов башында турган идеологиялык команда тараптан тилге жасалып жаткан камкор мамиле сезилерлик жемишин бере баштады. Ар бир мекемеде, ишканаларда, сот-прокурордук жана ички иштер органдарында кыргыз тилин сиңирүү иштери ыкчамдай баштады. Кыргыз эле эмес, башка улуттун айрым чыгаандары мекеме-ишканаларда кыргыз тилин окута баштаганы – сезирерлик жакшы саамалык.

Өкмөттүн алдындагы мамлекеттик тил комиссиясы “Кыргыз Тили” гезити менен биргеликте жер-жерлерде үгүт-пропаганда иштерин алгылыктуу алып барышы кажет. Азырынча алгылыктуу иш-аракеттер байкала элек. Өзгөчө гезиттин сайты ачып, гезитке жазылууну аймактарда активдештирүү маселеси али жакшы чечиле элек. Ушул ишти Комиссиянын төрагасы Мелис Мураталиев мырза жакшылап колго алса, практикалык иштерди арбытса, жакшы тыянак болот деген ишенимди айткыбыз келет.

Замандын жаратман желаргысы баарыбызды ойготуп келе жатат. Ошондуктан, улуттук тилдин энергетикасын шамалдай тез таратып, коомубузду зор жаратман күчүн арттырууга баарыбыз күч-аракеттерибизди жумшайлы. Ошол улуу Шамал элибиздеги эскирген штамп кабыктарды, керектен чыккан клишелерди шилеп таштап, талбай өнүккөн тили менен сыймыктануучу улуу Кыргыз элинин келечеги жаркын болсун деген тилек менен жашайлы жана иштейли.

Тил менен эс-акыл бири-бирине тирек болгондуктан, келечек муундардын эстүү, акылдуу болушу үчүн улут тилин ар тараптан колдоп, анын лексикалык, терминологиялык жана адабий стилистикасын өнүктүрүү абзел.

«Сарыкунандын» (Сагынбек) сабактары

(Уландысы.
Башы 6-бетте)

Ал эми Сарыкунандын өз устаты Калык менен болгон шакирттик карым-катышы, өнөр жаатындагы өздүк мамилелери жөнүндө фольклорист, маркум С.Закиров менен болгон баарлашуусунда ал төмөнкү жагдайларга токтолгондугу жөнүндө минтип эскерет: “Барган жеринде өзү төгүп ырдайт. Чарчап эс алгысы келгенде: “Кана, Сарыкунаным, чалып көрчү, -деп койот. Мен элде ырдалып жүргөн күйгөн, секетпайдан ырдаим. Өзүм да жамактатып кетем. Жамагым жакшы чыкса сүйүнүп калат, алабарманданып кетсем кабагы бүркөлө түшөт. Ээн олтурганда ырчылыктын сырын айта баштады: - Сен жамакка анча шашылба, адегенде угуучу бол. Мен айткан “Курманбек”, “Жаныш, Байыш”, “Кедейкан” жомоктору, “Ак Мөөр”, “Карагул

ботом” окуясын жаттап ал. Эл деген – чалкар байлык, түгөнбөгөн кенч. Эмне деген шумдуктуу окуялар болбойт. Адамды тамшанткан таамай сөздөрдү, элестүү салыштырууларды жолуктурасың. Аларды эске алып жүр. Укканын унуткан, көргөнүн билбей калган жакшы ырчы болбойт. Жамактын башы алым сабакта... Калыктын ушул сөздөрү өмүр бою жүрөгүмдө калды”(Закиров.С. Сарыкунан. Китепте: Закиров.С. Кыргыз санжырасы. Бишкек. 1996-ж., 390-бет.). Бул айтылган сөздөр жаңыдан эл аралап, ырчы болууга далалат кылып жүргөн жаш таланттар үчүн өтө маанилүү, ак куунун өтүндөй көңүлгө алчу маселе десек болот. Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаев ошол келишинде Калыктын жанында эки жылдай жүрүп, атактуу ырчынын таалимин алат. Ал эми акындын өзүнүн айтуусу боюнча 1922-жылы 19 жаш курагын-

да Чүйдүн Чалаказак кыштагынын этегиндеги жайык түздө жайгашкан “Башлай” - деген жерде казак-кыргыз чогулган батрактар менен “Союз кошчу” уюмунун чоң тою болуп, ошол тойго Жумгалдан Калык келип, жаш талапкер Сагынбек Дыйканбаев чоң ырчыны (Калыкты Б.Б.) биринчи жолу ошондо көрүп, анын өнөрүнө катуу таасирленет. Ырчы Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаевдин өзүнүн берген маалыматы боюнча 1924-жылы эмес, ошол эле 1922-жылы 19 жаш курагында (арадан көп убакыт өтпөй эле) жогоруда фольклорист С.Закиров белгилеп өткөндөй Кунтуу, Канай уругунан үч адам кошулуп Жумгалга келишет. Сагынбек Дыйканбаевдин өзүнүн айтуусунда ал жердеги Кантболот дегендин тою өтүп жаткан “Ак Быштынын сазында” Калыкка жолугуп, акындык салтка ылайык ырдап учурашып, Калыктын

алдына солтодон ала келген кара жоргону тартып, келген жөн-жайын айтат. Демек, Сагынбек (Сарыкунан) Дыйканбаевдин өзүнүн айтуусу боюнча чоң акын Калыкка ал 1924-жылы эмес 1922-жылы 19 жаш курагында Жумгалга барып жолукканын негиз катары эсептесек, анын туулган жылы 1905-жыл эмес 1903-жылга туура келет.

Анын баштапкы чыгармачылыгы жогоруда айтылгандай, алгач жаш кезде ырдалуучу күйгөн, секетпайлардан тартып элдик дастандарга, өзгөчө үзүлүп түшүп “Ак Мөөр”, “Карагул ботом”, “Курманбек”, “Жаныш, Байыш”, “Кедейкан” баш болгон эпикалык чыгармаларды ийине жеткире аткарууга жетишет. Бул жөнүндө фольклорист Т.Абдракунов Сарыкунандын өзүнүн эскерүүсүнө токтолуп минтип жазат: “1925-жыл болуу керек. Жайдын толукшуп турган кези. Устатым Калык ыр-

чы менен Жумгалда жүргөн учурумда Суусамырда чоң жыйын болуп, Калыкка калбар келди. Калык ырчынын колунда жүргөнүмө бир жыл толуп, эл алдына, жыйында ырдап “Сарыкунан” атка конуп, ырчы катары Кочкор, Жумгал өрөөнүнө тааныла баштаган кезим. Суусамырдагы жыйынга Калык мени да ала барды. Жумгалдан барган жүздөй атчан жайлоо советинин үстүндө казганактап турган учурда топту жарган салмактуу коңур үн менен алым-сабак айтышкан эки акындын добушу угулду. Ырдап келаткандардын ким экендигин жанымдагы кишилерден сурамжылап билсем бири Токтогул, экинчиси кадимки Курман ырчы экен. Мендеги кубаныч, сүйүнүчтү айпа!

(Уландысы
кийинки санда)

Бадырак

Даярдаган Сүйүн КУРМАНОВА

Билесиңби?

Илгери, илгери, кыйын заманда эл бадырак (куурулган буудай) менен ачтан кырылбай аман калган учурлар болгон экен. Алаканыңа салсаң колунду жылыткан, чайнасаң кур-сак тойгузган бир тоголок дан көчтө болсун, жолдо болсун, гүлазык болуп ачтан аздырбай, жоктон тоздурбай келген.

Элибиздин эскирбес да көөнөрбөс, рухий гүлазыгы- макал лакаптар. Кыска, нуска бул сөздөр бадырак сымал кай жерде, кайсы учурда болсун адамды жандап, колдоп, жол көрсөтүп келатат.

Макал-лакаптар-көөнөрбөс кенч. Анда биздин жашоо формулабыз катылган. Бул тандамал макалдар туңгуюктан жол, караңгыда көз болуп берет деген ойдобуз.

(Уландысы.
Башы өткөн санда)

Адам жүрүшүнөн — кул болот, ат жүрүшүнөн — пул болот

Жүрүшү жакшы атты кымбат баага сатса болот, куудуң- шуудуңдуу адам ар кандай балээге жолугуп, акы-ры кул болот.

Жакшы Адам келсе таң аткандай, акмак келсе күн баткандай

Жайдары адам жаркырап келсе адамдардын көңүлү ачылып, жарык боло түшөт, жаман адам келсе-көңүлдү чөгөрүп, караңгы түшкөндөй болот.

Адам кулагынан жаңылат, тулпар туягынан жаңылат.

Кээ бир адамдар каңырыш угуп алып, жаңылып калышы мүмкүн, тулпар туура эмес аттап алып, жаңылышы мүмкүн.

Арттагылардын дүбүртү алдыңкыларды шаштырат

Улам кийинки жаштардын чоңоюп, бой жеткенин көрүп, улуу муундагылар кары-дык дей башташат

Адам сүйлөшкөнчө, жылкы кишенешкенче.

Адам адам менен сүйлөшүп, таанышып, маселесин чечет, жылкы кишенешип жатып таанышат

Бир казан сүттү иритиш үчүн, бир тамчы айран жетиштүү

Бир урууну бузуш үчүн бир сөз жетиштүү

Туура эмес айтылган бир сөз тууган арасын алыстатат, ошон үчүн ар бир сөздү ойлонуп сүйлөш керек дегенди түшүндүрөт

Адашкан казды топтошкон карга алат

Жалгыздын колунан эч нерсе келбейт, кичине

болсо да көпчүлүк басымдуулук кылат.

Агым чогулуп сел болот, адам чогулуп эл болот

Ар кай жакта чачырап жүргөн эл чогулса эл болот, эл болуш үчүн биримдик керек

Адам аласы — ичинде, мал аласы — тышында

Адамдын кандай экени сыртынан билинбейт, малдын кандай экени сыртынан эле көрүнүп турат

Айыпсыз аякка тикенек кирбейт

Күнөөң жок болсо сага эч ким эч нерсе дей алышпайт

Ала карганы атынан чакыр

Ар бир нерсени туура айтып чындыктан тайбаш керек

Айдай чырайыңды иттей кыялың бузат

Канча сулуу болгон менен кыялың чатак болсо сулуулугуң билинбейт.

Берээрге бешөө чыкпаса да алаарга алтоо чыгат

Берешендер болбосо да алгысы келгендер сөзсүз болот

Шибегени чөпкө ката албайсың

Чындык- канчалык каткан менен баары бир билинет

Чындыктын даамы ачуу

Чындыкты айткан да, уккан да оңой эмес, ошон үчүн көп учурда жалган айтканды оңой көрүшөт

Адашкандын айбы жок, кайтып үйүрүн тапкан соң

Өз катасын оңдогон адамдын күнөөсү кечиримдүү

Алыстагы душмандан, аңдып жүргөн дос жаман

Алыстагы душман сырың-

ды билбейт, ичи жаман досун сенин алсыз жагыңды билет.

Айдын жарымы — жарык, жарымы — караңгы

Дайым эле кыйынчылык боло бербейт, кыйынчылыктын артында жакшылык бар

Айтпа, айткандан кийин кайтпа

Кайра айныбас үчүн айтаар сөздү адегенде жакшылап ойлонуп айтыш керек, айтылган соң сөзгө туруш керек

Алдыңа түшсө, атаңдын кунун кеч

Айыбын тартып, кечирим сураса кечиримдүү бол

Ар ким өз көмөчүнө күл тартат

Өзүмчүлдүктү, алдым жуттумдукту билдирет

Алма сабагынан алыс түшпөйт

Адам атасынын жолун жолдойт, атасынан көргөндү жасайт

Айдаганы беш эчки, ышкырыгы таш жарат

Ары жагында эчтемеси жок болсо деле мактана берген адам

Аккан арыктан суу агат

Ата-бабасы өнөрлүү, нарктуу, акылдуу болсо укум-тукуму ата жолун жолдосо ошондой баа берилет

Араң турган көз эле, чыгып кетти өзү эле, айтылбай турган сөз эле, айтылып кетти өзү эле

Эптеп жашырып келаткан сыр капыстан чыгып кеткенде айтылат

Айт да болоор, айттын эр-теси да болоор

Күндүн баары эле май-

рам боло бербейт, эртеңки күндү да ойлош керек деген сөз

Арык уйга жоон мүйүздүн кереги эмне

Араң жашап жаткан адамга ашыкча жүктүн кереги жок

Аңдабаган төөнү да көрбөйт

Байкабаган киши эч нерсени байкабайт

Адам болоор кишинин адам менен иши бар, адам болбос кишинин адам менен неси бар

Адамдар менен жакшы мамиле түзгөн кишинин дос, таанышы көп болот, өзүмчүл, түнт киши эч ким менен байланышпайт.

Адамды акылынан, даракты жалбырагынан байка

Кишинин кандай экени акылынан билинет, дарактын кандай экени жалбырагынан байкалат

Атадан алтоо болсо да, ар жалгыздык башта бар

Бир туугандарың болгону менен адам жалгыз эле төрөлөт, көп учурда башка иш түшкөндө жалгыз чечишке туура келет

Багыштын кызы баймалуу (кийиз өтүктүү), багалеги саймалуу

Койкондоп үстү башына көңүл бурган аялды айтышат

Бай менен байбиче урушта, кул менен күң куймакта

Жогоркулар башка менен алек болуп атса төмөндөгүлөр пайда тапканга аракеттенишет

Бай баласы сүйлөсө, төө, тайлакты кеп салат. Чач Тарачтын баласы, устара, кайрак кеп салат.

(Уландысы кийинки санда)

Кулагыңа күмүш сырға

ГАЗЕТАГА ЖАЗЫЛУУ: ИНДЕКС 68484
ЖАРЫМ ЖЫЛДЫККА БАА 779 СОМ 34 ТЫЙЫН

№910
(308)

29
10
2024

kyrgyztili@mail.ru

Жыргалбек Касаболотов

Замана

Шылтоо таппай топчу менен бүчүдөн,
Шымын кийсе көйнөк кийбей үшүгөн,
Чыргоо мүнөз неберемдин, мектептен
Чыр чыгарып баш тартканын түшүнөм.

Таенем да мени узатып көчөгө:
«Таң атканда жанды койбойт эч эле.
Өкмөт болгон өлүгүңдү көрөйүн. . .
Ойноп эле жүрчү маалы!» дечү эле.

Оюн калып, уйку калып үйдөгү,
Ошол тартып камыр кылып ийледди.
«Эки» алдырган эсимде жок эсептер
Эмгичекти эч кереги тийбеди.

Теребелде машинелер жайнаган
Телефонго назарыңды байлаган
Жаңы заман жаңылыгын кылса да
Жаа жасагым келе берет кайрадан.

Эмштеден сандар алып мазасын,
«Эртели-кеч тапшырмасын жасасын.
Он эки жыл окуйт!» деген замандын
Ойноок балдар өтөп жатат жазасын.

Уучтай кармап убаранын теңдигин
Унутушуп бар дүйнөнүн кеңдигин
Улуу-кичүү аралашкан тыгында
Уйкусурап жолдо барат эл бүгүн. . .

Көлдөгү кеч

Көлөкө жиптей узарып,
Көл менен кошо тутанып,
Көйкөлүп жатат күн батыш,
Көк асман чоктой кызарып.
Көөрүктө калган көмүрдөй
Көңүлдө түтөйт кусалык.

Томого боосун чече албай,
Тоолордон ашып көчө албай,
Тотуккан сулуу кыздардай
Толкунду жиреп кече албай,
Топтошуп турат булуттар
Тозокто жанып өчө албай.

Желкеден өтүп жел сылап
Жээгинде суунун жер турат.
Мелмилдеп жаткан ыйык көл
Мезгилдин сырын кеп кылат.
«Карап ал! Кайран ушул кез
Кайрылып келбейт. . .» - деп турат.

Күз менен жайдын күрөшүн,
Күн барып кайда түнөшүн,
Айттырбай билген табият
Аярлап ар бир мүнөтүн,
Кучактап турат, кыя албай
Кудайдын тарткан сүрөтүн.

Бекет

Бири ачылса, бир эшиги жабылган
Бирөө кетсе, бирөө кайра табылган
Өйдө-төмөн поюз өңдүү шакылдап
Өмүр менин өтүп жатат жанымдан.

Бирде көктөн чагылгандар шилтенип,
Бирде жолдон кара булут бүркөлүп,
Алда кайда кетип барат вазондор
Адамдардын тагдырындай чиркелип.

Жүгүн артып, ишин кылып бүтүргөн
Жүрөт поюз, жүргүнчүсүн күтүнгөн
Жүрөктөр көп, кыйып кетсең болбогон
Жүйөлөр көп, жарым жолдон түшүргөн.

Адаты бар, каадасы бар, салты бар,
Алыстагы калаалардын калкы бар.
"Арт жагыңа кылчайбагын, кетсең!" деп
Айтып турган жомоктордун анты бар.

Тирүүлүктө коюп далай ниетти
Түрдүү багыт чоюп турат жүрөктү.
Табыш кыйын, адашпаган сапарды,
Тандаш кыйын, ала турган билетти.

Кай бирөөсү кеткен бойдон келбеген,
Кай бирөөсү өз багытын көрбөгөн
Каршы-терши поюздардын агымын
Карап жүрүп жолдо калган өңдөнөм.

Селкинчек

Тетигин дат баскан селкинчек
Тепкен сайын кыйчылдаганы
Козгойт бүгүн таарынычтарын
Короодогу жалгыз баланын.

Телмирүүдө карап кайдадыр. . .
Терметти экен кандай ойлорду?
Тегеренип күндүз чуркаган
Теңтуштары коштой койгонбу?

Кыйчылдаган даттуу тетиктер,
Кызыгы жок ушул дүнүйө.
Чарчаганбы көк беттигинен?
Чакырган жок эч ким үйүнө.

Көңүлүмдү боштук аралап
Көзгө урунбай бир да кошунам,
Бала тепкен селкинчекти мен
Балконумдан карап отурам.

Эч ким менен иши болбогон
Эл көңүлкош жашайт мындагы.
Уюлгушат шаардын оттору
Уйку-соонун ортосундагы.

Көңүлкоштук

"Ысык-Көлгө кеттик, досум, жүр" дебе,
Ынандырба, түшүнүп кой, үндөбө.
Ышкың жокто ыйык деген жан дүйнөң -
Ылым-жылым ыбырсыган күл дөбө.

Булуттардын байкагандай ыраңын,
Бул турмуштан таркагандай кумарым,
Абалкыдай сыр чечишип тартылбай
Адамдарга чоочун болуп турамын.

Өйдө карап, асмандагы айды көр,
Өзгөрүлбөй агып жаткан сайды көр. . .
Жатка билген китеп бетин ачкандай
Жаным бүгүн бул дүйнөгө кайдыгер.

Көңүл келсе көп баракты бүктөмөк,
Көксөө менен көк беттенип иштемек.
Кызыбаган кызыгууну ойготуп
Кытыгылап турууга да күч керек.

Кумардансаң - көктүн бети күн желе,
Кубат-күчүң - деңиз тилген бир кеме.
Кумар жокто - купшундаган тирүүлүк
Кумурсканын уюгандай бирдеме. . .

Өзүңөргө калтырам

Айла жоктон, кара күчкө жөткүрүп,
«Айтчы кана, кулак сенде!» деп туруп,
Сүйлөп кирсем алакыйсың, тууганым,
Сүйбөгөнсүп ар кайсыны кеп кылып.

Араңарда айткан сөзүм угулбайт,
Аңча деле көңүлүңөр бурулбайт.
Айнек менен жасап койгон айкелдей
Акыйкатым көзүңөргө урунбайт.

Оргуштаган, күргүштөгөн, төгүлгөн,
Ойлорумду сунуп жатсам көңүлдөн
«Жолу улуулар» өзүн гана кеп салып,
Жообун укпай, узап кетти өмүрдөн.

Сиңире албай, түшүнө албай, ойлонбой
Силер мени жокко санап койгондой,
Бир кезекте мен да сөзүм түгөнүп
Биротоло уктап калам ойгонбой.

Көп эмгегим өзүм менен өлгөндөй,
Көнө түшкөн бир буюмун көмгөндөй,
Көр оокат деп жүрөрсүңөр анда да
Көзүм барда сөздөрүмдү бөлгөндөй.

Түшүнгөндөр жоктоп турар калкыман.
Түркөйлөрү боктоп турар артыман.
Кезегимди, кебиңерден ашпаган
Кенен-кесир өзүңөргө калтырам.

Ата-бабам алды жактан тосоордо,
Акыйкаттын дайрасына кошоордо,
Тытмаланган бир чындыкты талашып
Тынчыңарды албай калам ошондо.

Элет

Тааныштай карап теректер,
Табактай жылып келет жер.
Такымын жеген бул күндө
Таанылбай барат элеттер.

Эртеңки күнгө камынын,
Эл шашып жүрөт чамынын.
Айдоо жер жаткан түзөңгө
Айылдар кеткен салынын.

Быйыл жок, былтыр көрүшкөн
Бир тобун небак көмүшкөн. . .
Керилген сайын конуштар
Кеңейип барат көрүстөн.

Көздү жуумп, жаңы ачкансып,
Көрө элек жолду баскансып,
Жеңилип турдум мезгилге
Жер тарып бара жаткансып.

Түбөлүк тапкан түнөктөр,
Түйшүгү бүткөн жүрөктөр. . .
Жалдырайт жолдун четинде
Жазуусу чаңдуу сүрөттөр.

Өзүмдөн өзүм күймөнүп,
Өзгөргөн шартын үйрөнүп,
Тамдары жаңы көчөдөй
Тааныбай турам дүйнөнү.

Жол ушул, баары бир баскан. . .
Жолоочу каттайт тынбастан.
Жок болгон күнү мен дагы
Жол карап калам жылбастан.